

Europejska polityka Hiszpanii

Anna Sroka

Katarzyna Trofimowicz

**ETE
Working
Paper**

**2016
Tom 2
Numer 2**

Redaguje zespół:

Bartosz Czepil (sekretarz), Anna Pacześniak, Tomasz Paradowski, Rafał Riedel, Ewa Skrabacz,
Krzysztof Zuba (redaktor naczelny)

Instytut Politologii Uniwersytetu Opolskiego
Zakład Studiów Europejskich
ul. Katowicka 89
45-061 Opole
Tel: +48-77-454-74-60
Fax: +48-77-454-74-65
Internet: <http://www.europejczycy.uni.opole.pl>

© Instytut Politologii Uniwersytetu Opolskiego,

Opole 2016

ISSN 2449-8742

SPIS TREŚCI

WSTĘP	4
OPINIA PUBLICZNA	4
REFERENDUM	11
PARTIE POLITYCZNE	15
DOKTRYNA INTEGRACYJNA	22
PARLAMENT EUROPEJSKI	23
ZAKOŃCZENIE	29
LITERATURA	29

WSTĘP

W roku 2016 upłynęło 30 lat od momentu przystąpienia Hiszpanii do Wspólnot Europejskich (WE). Hiszpania rozpoczęła starania o przyjęcie do WE jeszcze w czasie dyktatury gen. Francisco Franco, jednak dopiero po jego śmierci członkostwo stało się możliwe. Od momentu złożenia wniosku o przyjęcie Hiszpanii do EWG w 1977 r. i uzyskania pozytywnej opinii Komisji Europejskiej w 1978 r. do podpisania traktatu akcesyjnego toczyły się długotrwałe i trudne negocjacje. Hiszpania 12 czerwca 1985 r. podpisała Traktat o przystąpieniu do Wspólnot Europejskich, który został ratyfikowany przez Kortezy Generalne jednogłośnie – stając się od 1 stycznia 1986 r. pełnoprawnym członkiem WE. Zgodnie z hiszpańską konstytucją, referendum ogólnokrajowe zatwierdzające akcesję, nie było konieczne, wystarczającą była zgoda Kortezów w tej materii.

Mimo kryzysu gospodarczego który wybuchł w 2008 r., ostatnich 30 lat historii Hiszpanii, cechowała stabilność polityczna, rozwój społeczny i dynamizm gospodarczy. Obecnie społeczeństwo i gospodarka hiszpańska w niewielkim stopniu przypominają te z lat 80. Ten pozytywny bilans rozwoju społeczno-gospodarczego był możliwy za sprawą włączenia się Hiszpanii w procesy integracji europejskiej i efektywne wykorzystanie środków unijnych. Należy jednak dodać, iż zarówno szybki wzrost gospodarczy, jak i rozwój społeczny był wypadkową nie tylko integracji europejskiej. Po pierwsze, należy wspomnieć o udanej transformacji systemowej zapoczątkowanej w 1976 r., która doprowadziła do pełnej konsolidacji systemu politycznego. Po drugie, równie ważna była modernizacja społeczno-gospodarcza zapoczątkowana w 1959 r., w wyniku której zakończono etap powojennej autarchii. Po trzecie, nie bez znaczenia były również procesy globalizacji, które z uwagi na charakter gospodarki hiszpańskiej przyczyniły się do wzrostu dobrobytu tego kraju¹.

Począwszy od 2008 r. w wyniku kryzysu gospodarczego, którego doświadczyła Hiszpania, jej pozycja w Unii Europejskiej uległa pogorszeniu, prestiż tego kraju wyraźnie ucierpiał. Niemniej jednak z perspektywy nowych państw członkowskich Unii Europejskiej, Hiszpania nadal pozostaje dobrym przykładem na to, jak sprawnie można wykorzystać środki płynące z Unii Europejskiej, aby polepszyć własną sytuację społeczno-gospodarczą.

OPINIA PUBLICZNA

Przez blisko 30 lat poparcie dla procesów integracji europejskiej w Hiszpanii utrzymywało się na stałym poziomie, zwykle nieco ponad średnią europejską, a kraj uważany był za jeden z najbardziej proeuropejskich, co uległo pewnej zmianie dopiero wraz z kryzysem gospodarczym. Poparcie to było bardzo wysokie już w czasie dyktatury gen. Franco, od kiedy rozpoczęto starania o przyjęcie do Wspólnot Europejskich (WE). W 1968 r. 74% społeczeństwa opowiadało się za przyłączeniem się do wspólnego rynku². Podobnie było w roku 1976, a więc już w trakcie demokratycznej transformacji – poparcie wynosiło 73%³. Włączenie się w projekt europejski symbolizowało dla Hiszpanii postęp cywilizacyjny i było równoznaczne z rozwojem gospodarczym,

---

1 C. Closa, P. M. Heywood, *Spain and the European Union*, Palgrave-Macmillan, Basingstoke 2004, s. 14-15.

2 *La opinión pública española ante la Comunidad Económica Europea, 1968-1985*, "Revista Española de Investigaciones Sociológicas", nr 29, 1985, s. 294.

3 *Ibidem*, s. 303.

społecznym i politycznym. Poparcie społeczne wynikało z chęci wyjścia z izolacji na arenie międzynarodowej, w której znalazła się Hiszpania podczas dyktatury frankistowskiej. Członkostwo w WE w oczach hiszpańskiego społeczeństwa oznaczało międzynarodową aprobatę dla młodej demokracji, dawało nadzieję na osiągnięcie rozwoju gospodarczego i na modernizację kraju.

Lata 1986-1989 to czas entuzjazmu i wysokiego poparcia hiszpańskiej klasy politycznej, jak i społeczeństwa dla hiszpańskiej integracji z WE. Przystąpienie do Wspólnot było postrzegane jako sukces kraju, zerwanie z izolacją międzynarodową i potwierdzenie oczekiwanego kierunku reform i rozwoju. W 1986 r. 52% społeczeństwa oceniało, że członkostwo w WE było dla Hiszpanii korzystne, podczas gdy tylko 9% było przeciwnego zdania⁴. We wspomnianych wyżej latach znacząca część społeczeństwa oceniała, że członkostwo w WE jest dobre dla kraju. Opinia ta była podzielana przez większą część społeczeństwa, niż przed przystąpieniem do WE.

Trudna sytuacja gospodarcza w pierwszej połowie lat 90. wpłynęła na wzrost negatywnych ocen integracji z WE/Unią Europejską (UE) wśród hiszpańskiej opinii publicznej. W porównaniu z 1988 r., kiedy 60% ankietowanych uważało członkostwo w WE za korzystne dla Hiszpanii, w 1992 r. taką opinię wyrażało już tylko 43,5%, a w 1995 r. jeszcze mniej, bo 35,6%. W 1995 r. zanotowano najwyższy odsetek osób, które uważały przynależność do UE za szkodliwą dla kraju – 22,9%⁵. Opinie te były nie tylko konsekwencją kryzysu gospodarczego, który dotknął Hiszpanię, ale także kryzysu politycznego ostatnich lat rządu premiera Gonzáleza⁶. Po przejściowym okresie pierwszych lat w WE, Hiszpanie zaczęli dostrzegać pewne trudności i koszty wynikające z członkostwa. Pesymizm wobec zjednoczonej Europy, widoczny szczególnie w 1995 r., wpłynął prawdopodobnie na obniżenie oczekiwań wobec tej organizacji i pozwolił na ponowny wzrost poparcia dla UE w późniejszych latach⁷. Przyczyniło się do tego również zażegnanie kryzysu ekonomicznego oraz zwycięstwo Partii Ludowej, które uspokoiło sytuację polityczną w kraju⁸. Na pozytywne postrzeganie UE mogło mieć również wpływ przewodnictwo Hiszpanii w Radzie UE i rozpoczęcie Procesu Barcelońskiego⁹, a zatem i podniesieniu rangi kraju w świadomości jego mieszkańców.

W początku lat 80., a więc jeszcze przed przystąpieniem Hiszpanii do WE pozytywny stosunek deklarowało blisko 60% respondentów (Wykres 1.). Odsetek ten wzrósł wraz z początkiem członkostwa Hiszpanii w WE, by na początku lat 90. osiągnąć ponad 90%. Jednocześnie, do połowy lat 90. odsetek ankietowanych wyrażających negatywne stanowisko wobec procesu zjednoczenia nie osiągał nawet 10%. Największy spadek poparcia zanotowano w roku 1995, co odzwierciedla, wyżej wspomniany, rosnący pesymizm spowodowany kryzysem politycznym i trudną sytuacją gospodarczą. Jednocześnie, zarejestrowano wówczas największy odsetek przeciwników integracji europejskiej – sięgnął on w 1995 r. blisko 20%. W omawianym okresie

4 P. Domejko-Kozera, *Polityka zagraniczna Hiszpanii*, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa 2011, s. 88.

5 P. Domejko-Kozera, op. cit., s. 97; S. del Campo, *La opinión pública española y la política exterior*, Informe INCIPE 1998, s. 76.

6 J. Avilés, *España y la integración europea: partidos y opinión pública, 1977-2004*, „Espacio, Tiempo y Forma, Serie V, Historia Contemporánea”, nr 16, 2004, s. 415.

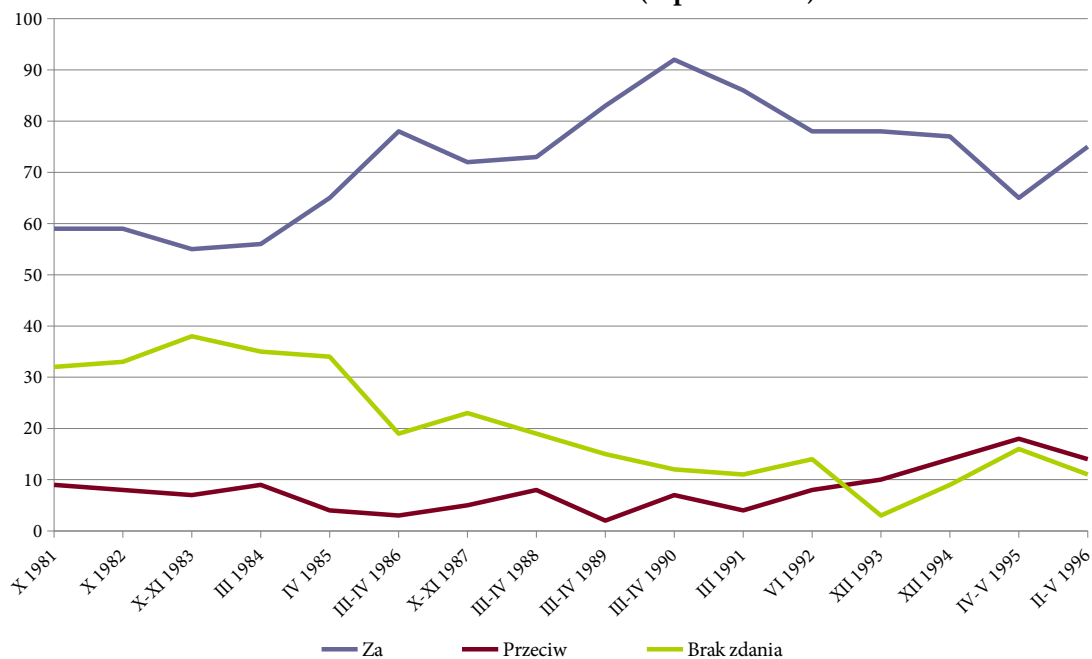
7 S. del Campo, op. cit., s. 76.

8 J. Avilés, op.cit., s. 415.

9 A. Sroka, *Hiszpania*, w: *Unia Europejska w regionie śródziemnomorskim, między polityką wspólną a interesami państw członkowskich*, red. J. Zajac, Wydawnictwo Wydziału Dziennikarstwa i Nauk Politycznych UW, Warszawa 2014, s. 87-124.

stopniowo spadała liczba respondentów deklarujących brak opinii w kwestii jednoczenia się Europy, poza wspomnianym rokiem 1995 r., kiedy liczba ta wzrosła. Krzywa poparcia dla procesu jednoczenia się Europy jest zbliżona do innych państw, tj. Francji i Niemiec. W późniejszych latach zaniechano badanie stosunku wobec integracji europejskiej.

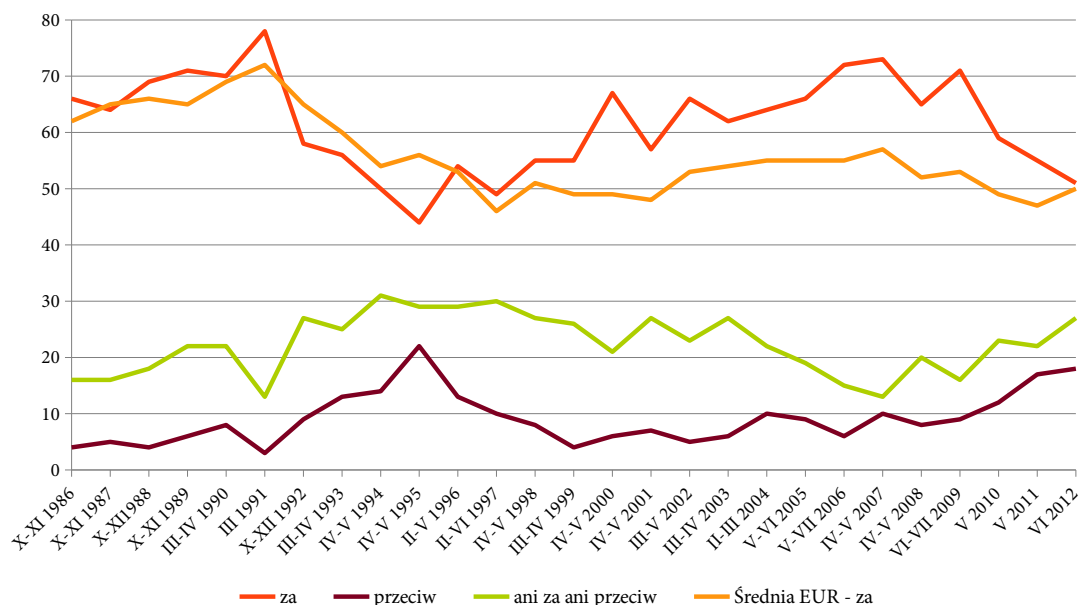
Wykres 1. Stosunek Hiszpanów do zjednoczenia Europy Zachodniej w latach 1981-1996 (w procenatch)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Eurobarometr*, nr 31, czerwiec 1989, s. B 41-B42 i następne.

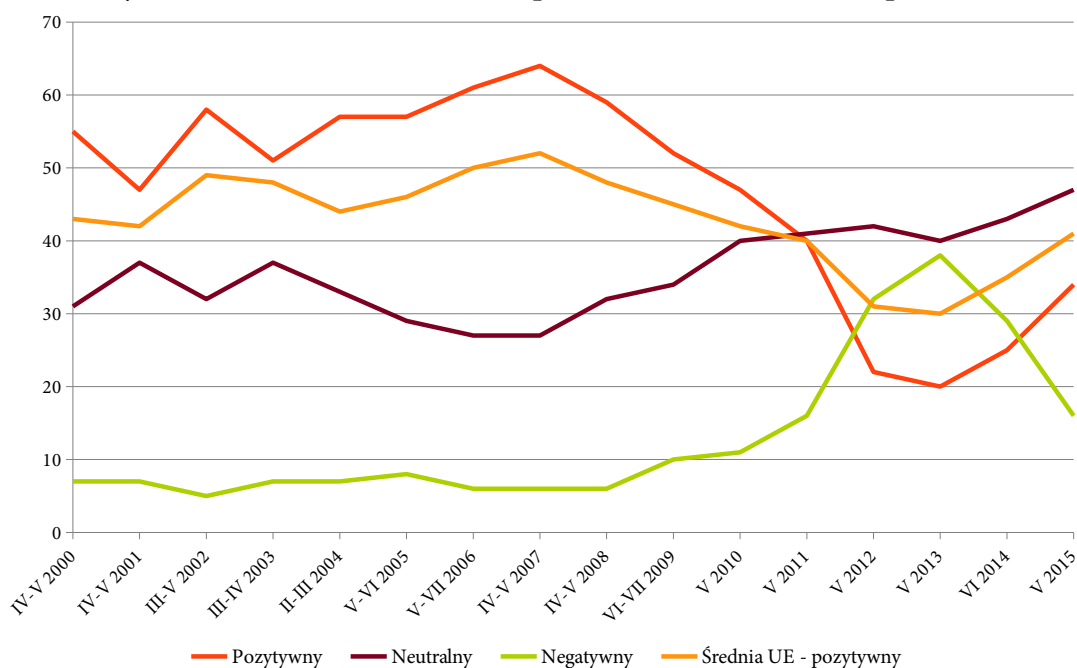
Analizę stosunku do integracji europejskiej rozbito następnie na kilka kategorii, z których najbardziej ogólną jest ocena stosunku wobec członkostwa w WE/UE. Od 2011 r. badanie to prowadzone jest jedynie w odniesieniu do państw aspirujących do członkostwa w UE. Wykres nr 2 obrazuje stosunek Hiszpanów do członkostwa ich kraju w WE/UE. Ponownie zauważyć można znaczną przewagę odsetka zwolenników nad przeciwnikami członkostwa w tej organizacji. Tendencje są podobne, jak w przypadku oceny jednoczenia się Europy. Największy odsetek respondentów uważających, że członkostwo w WE/UE jest dobre dla ich kraju zanotowano w 1991 r., od którego to roku zaczyna się tendencja spadkowa, wynikająca ze wspomnianych wyżej przyczyn, tj. kryzysu gospodarczego i politycznego. Największy spadek poparcia dla UE zanotowano w 1995 r. Po tej dacie zaczęło ono stopniowo rosnąć. Kolejny wyraźny spadek zauważamy w 2007, a jeszcze większy w 2011 r. związany z kryzysem gospodarczym. Nie osiągnęły one jednak poziomu z 1995 r. Odsetek respondentów negatywnie oceniających członkostwo w WE/UE zmieniał się w sposób odwrotnie proporcjonalny do odsetka ocen pozytywnych. Przez większość omawianego okresu nie przekraczał on 10%. Najwyższy wynik zanotowano we wspomnianym 1995 r., a ponowny znaczący wzrost w 2011 r. Warto dodać, że odsetek ocen pozytywnych zwykle przewyższa odpowiedni odsetek dla średniej unijnej, jedynie w latach 1991-1995/1996 był od niej niższy.

**Wykres 2. Stosunek Hiszpanów do członkostwa Hiszpanii
we Wspólnotach Europejskich/Unii Europejskiej w latach 1986-2011 (w procentach)**

Źródło: Oprac. własne na podstawie: „Eurobarometr Standard” z lat 1973-2012.

Wykres 3. Wizerunek UE wśród Hiszpanów w latach 2000-2015 (w procentach)

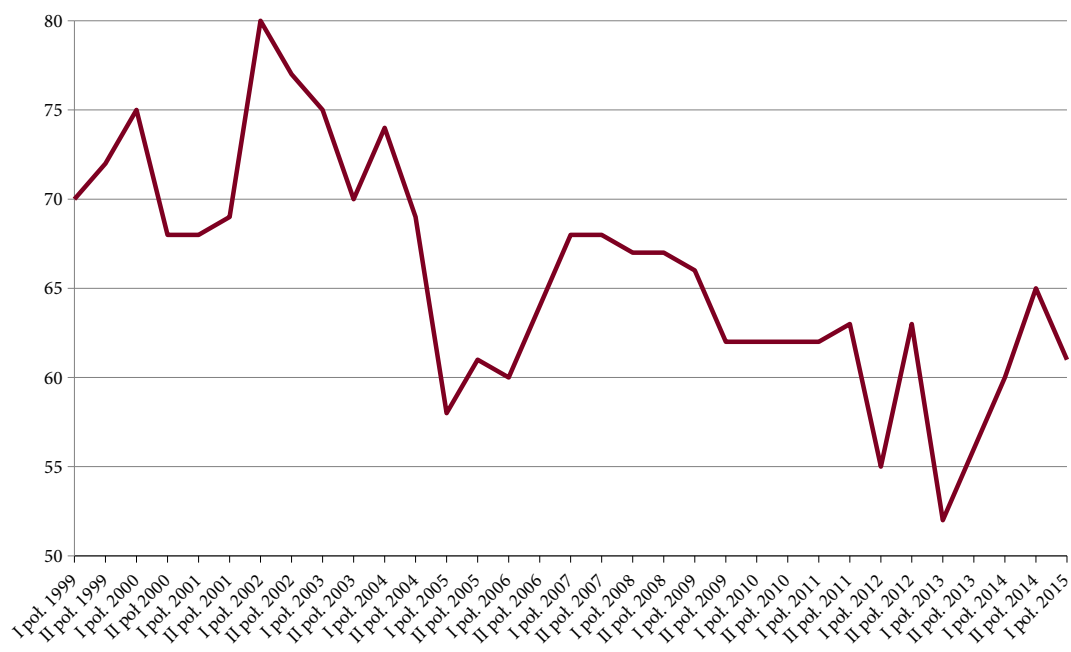
Źródło: Oprac. własne na podstawie: „Eurobarometr Standard” z lat 2000-2015.

Rozpoczęty w 2000 r. pomiar poziomu pozytywnego, negatywnego i neutralnego wizerunku UE wśród jej obywateli stanowi obecnie jedno z niewielu badań całościowo ujętego stosunku do UE. Sondaż ten pełni rolę swoistego barometru stosunku opinii publicznej do integracji. Przy badaniu tym ujawnia się wyraźnie korelacja pomiędzy kryzysem ekonomicznym w UE a nastrojami opinii publicznej (Wykres 3). W przypadku Hiszpanii pozytywna ocena UE zaczęła wyraźnie spadać od 2007 r., by w 2013 r. osiągnąć dramatycznie niski poziom 20%,

szczególnie w kontekście dotychczasowego przeważającego pozytywnego stosunku do WE/UE. Jednocześnie negatywne oceny osiągnęły w 2013 r. prawie 40%. Odzwierciedla to rosnące wśród Hiszpanów poczucie, iż UE nie poradziła sobie z rozwiązaniem kryzysu. W przeciwieństwie do lat poprzednich, w latach 2011-2015 pozytywne oceny wizerunku UE wśród Hiszpanów są niższe nawet o 10% (w 2013 r.) od średniej unijnej. Obrazuje to, jak mocno wpłynął ostatni kryzys gospodarczy na Hiszpanię, która wcześniej cechowała się znacznym entuzjazmem wobec integracji europejskiej. Nastroje te znalazły swoje odzwierciedlenie w powstaniu partii Podemos, prezentującej krytyczny stosunek do UE i postulującej jej reformę, o czym będzie mowa w dalszej części artykułu.

Ważnym czynnikiem warunkującym wzrost poparcia dla UE było przyjęcie euro. Hiszpania należała do pierwszej grupy państw, które – mimo początkowych problemów formalnych – przyjęły wspólną walutę. Fakt ten podnosił w oczach społeczeństwa rangę Hiszpanii w UE oraz wpłynął na pozytywne nastawienie większej części społeczeństwa do Unii. Poparcie dla wprowadzenia euro w latach 1999-2001 oscylowało w granicach 68-75%. Po wprowadzeniu wspólnej waluty, wiosną 2002 r. wzrosło nawet do 80%¹⁰, choć około połowa społeczeństwa miała wciąż trudności z określeniem cen, a dla około 13% było to bardzo trudne¹¹. W styczniu 2002 r., a więc zaraz po wprowadzeniu euro, 77% ankietowanych uważało, że ceny wzrosły po zmianie waluty. Jednocześnie 55% pytanych uznało, że euro będzie korzystne dla Hiszpanii. Wynikało to między innymi z faktu, iż Hiszpanie nie postrzegali własnej waluty jako symbolu narodowego, 73% nie zgodziło się z twierdzeniem, że zniknięcie pesety wpłynęło na osłabienie poczucia tożsamości narodowej, natomiast 64% sprzeciwiło się tezie, że wprowadzenie euro spowodowało, iż Hiszpanie poczuli się bardziej europejscy¹².

Wykres 4. Poparcie dla euro w Hiszpanii w latach 1999-2015 (w procentach)

Źródło: Oprac. własne na podstawie: „Eurobarometr Standard” z lat 1999-2015.

10 „Eurobarometr Standard” 1999-2001, nr.51-56.

11 CIS, Datos de opinión, Boletín 31, 2003 r., http://www.cis.es/cis/opencms/-Archivos/Boletines/31/BDO_31_Euro.html [dostęp: 28.11.2015].

12 CIS, Barómetro enero 2002, http://www.cis.es/cis/export/sites/default/-Archivos/Marginales/2440_2459/2444/e244400.html [dostęp: 28.11.2015].

Poparcie dla euro kształtowało się w przypadku Hiszpanii na bardzo wysokim poziomie, powyżej średniej dla wszystkich państw członkowskich. Największy spadek poparcia dla przynależności do strefy euro nastąpił latach 2012-2013, co związane było z kryzysem gospodarczym i zadłużeniem oraz złą sytuacją gospodarczą i rosnącym bezrobociem.

Deklaracje respondentów hiszpańskich należy przy tym traktować ostrożnie. Zgodnie z danymi „Eurobarometru” z 2001 r. znaleźli się oni na przedostatnim miejscu (przed Brytyjczykami), pod względem poziomu wiedzy na temat UE według ich własnej oceny¹³. Poparcie dla UE jest również pełne sprzeczności. Według danych Ośrodka Badań Socjologicznych CIS Hiszpanie różnie oceniają swój poziom wiedzy na temat UE. Dla przykładu, w roku 2000 ok. 57% uważało, że jest dobrze lub bardzo dobrze poinformowanych o sprawach związanych z UE, a już w 2010 r. odpowiedziało tak tylko 34%¹⁴. Za ilustrację może posłużyć tu poziom wiedzy na temat Konstytucji dla Europy. W lipcu 2004 r. wysoki poziom wiedzy na temat traktatu deklarowało jedynie 9%, tuż po głosowaniu, w lutym 2005 r. było to wciąż zaledwie 13%. Kampania informacyjna nie podniosła poziomu ogólnej wiedzy, zmniejszyła jednak liczbę osób, które nie dysponowały żadną wiedzą w przedmiocie głosowania (spadek z 32% w październiku 2004 r. do 19% po referendum). Podsumować należy, że ogólny poziom znajomości zagadnienia był niski, mimo przeprowadzenia kampanii informacyjnej. Jej jakość pozostawiała jednak wiele do życzenia¹⁵.

W 2010 r. 57% respondentów poprawnie wskazało na Hiszpanię, jako na kraj sprawujący aktualnie prezydencję w Radzie Unii Europejskiej. Jednocześnie za bardzo dobrze poinformowanych lub dobrze poinformowanych o sprawach europejskich uważało się blisko 34% ankietowanych, podczas gdy słabo lub wcale aż 65%. Nieco więcej było zainteresowanych tematami związanymi z UE, gdyż prawie połowa ankietowanych, a słabo zainteresowanych 35%. Należałoby wysnuć wniosek, że choć większa część społeczeństwa hiszpańskiego interesuje się sprawami europejskimi przynajmniej w niewielkim stopniu, to czują się oni słabo poinformowani. Przyczyn tego należy upatrywać między innymi w niedostatecznym przepływie informacji lub małym zainteresowaniu mediów tematami związanymi z Unią Europejską, w tym również Prezydencji w Radzie UE¹⁶.

Integracja europejska jest postrzegana przez Hiszpanów głównie jako projekt gospodarczy. Na wizerunek UE wśród obywateli Hiszpanii ogromny wpływ wywiera sytuacja gospodarcza kraju, jak i całej Europy, co można zaobserwować w wyżej przytoczonych badaniach. Projekt europejski nie wpłynął jednak na tożsamość Hiszpanów. Z badań CIS wynika, iż czują oni przede wszystkim przynależność do własnego narodu, około 1/3 ankietowanych czuje się na równi Hiszpanem, jak i Europejczykiem, a tylko Europejczykiem ok. 10% respondentów.

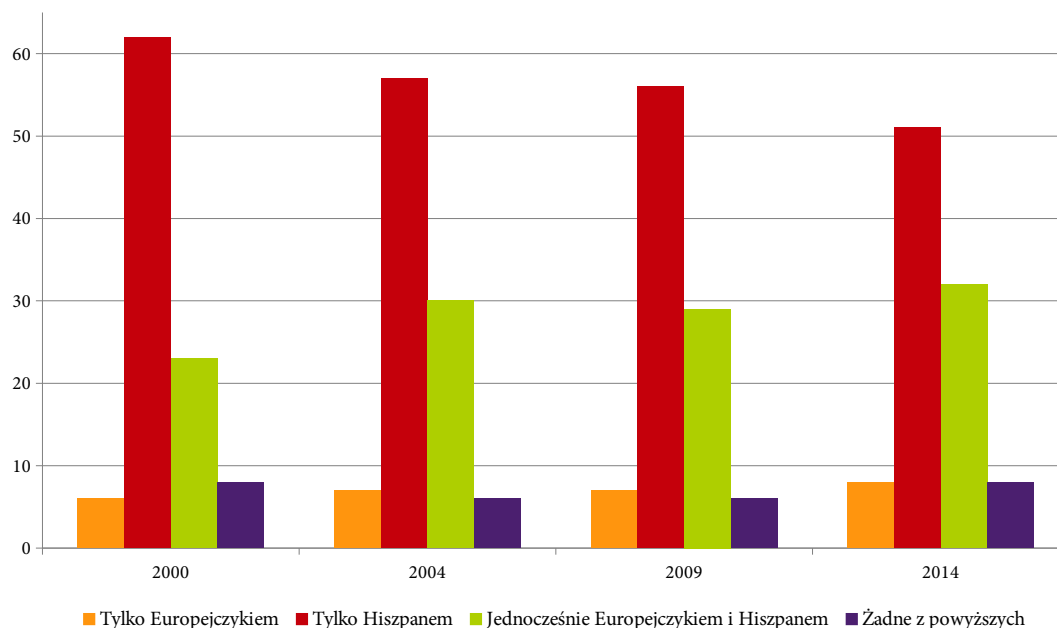
13 „Eurobarometer Standard”, 2001, nr 56.

14 Badania CIS nr 2392 i 2838, http://www.cis.es/cis/opencm/ES/1_encuestas/estudios/listaTematico.jsp?tema=61&todos=no [dostęp: 29.11.2015].

15 E. Kuźlewska, *Proces ratyfikacji Traktatu ustanawiającego Konstytucję dla Europy i jego następstwa*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2011, s. 47.

16 A. Sroka, *Prezydencja hiszpańska z 2010 r. w świetle zmian dokonanych Traktatem z Lizbony*, w: *Zmiana roli prezydencji po wejściu w życie Traktatu z Lizbony*, red. R. Mieñkowska-Norkiene, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2012, s. 101-125.

Wykres 5. Poczucie tożsamości, kim czują się Hiszpanie (w procentach)

Źródło: Oprac. własne na podstawie CIS, badania nr 2392, 2566, 2800, 3022, http://www.cis.es/cis/opencm/ES/1_encuestas/estudios/listaTematico.jsp?tema=61&todos=no [dostęp: 11.01.2016]; zadane pytanie brzmiało: „Czy obecnie czuje się Pan/Pani: przede wszystkim Europejczykiem, przede wszystkim Hiszpanem, w równym stopniu Europejczykiem i Hiszpanem, żadne z powyższych?”

W świetle powyższych danych nie powinien dziwić wpływ światowego kryzysu gospodarczego na zaufanie Hiszpanów do UE. Pytanie o zaufanie do Unii Europejskiej pojawia się regularnie w badaniach „Eurobarometru”, począwszy od 2001 r. W przypadku Hiszpanii spadek zaufania do UE był wręcz drastyczny, różnica między latami 2008 a 2014 wynosiła aż 50%. Poziom zaufania Hiszpanów do Unii przed 2010 r. był wyższy niż średnia unijna, natomiast w czasie nasilenia kryzysu spadł on poniżej średniej unijnej (w 2014 r. o ponad 10 punktów procentowych). Powolne wychodzenie z kryzysu znalazło swoje odzwierciedlenie również w poziomie zaufania do UE. Dane te potwierdzają przedstawioną wyżej tezę, iż Hiszpanie postrzegają UE głównie w kategoriach gospodarczych.

W świetle badania CIS z kwietnia 2014 r. 43% ankietowanych uważa, że Hiszpania skorzystała na członkostwie w UE, podczas gdy 30,5% twierdzi, że straciła. Blisko 60% ankietowanych jest przynajmniej w minimalnym stopniu za członkostwem w UE¹⁷. Zgodnie z raportem z badań przeprowadzonych wśród Hiszpanów przez Instytut Spraw Międzynarodowych i Polityki Zagranicznej (*Instituto de Cuestiones Internacionales y Política Exterior*) z 2006 r. uważali oni, że pewne sektory gospodarki skorzystały na wejściu ich kraju do UE, ale inne straciły. Za poszkodowane uważa się rolnictwo, hodowlę i rybołówstwo (poczucie to maleje – największe nasilenie w 1995 r.). Zdaniem społeczeństwa, sektorem, który skorzystał najbardziej, jest turystyka¹⁸.

W świetle badania „Eurobarometru” z pierwszej połowy 2015 r. Unia Europejska budzi pozytywne skojarzenia u zaledwie 34% Hiszpanów, 47% ma do niej neutralny stosunek¹⁹, podczas gdy w 2007 r. aż 62% ankietowanych

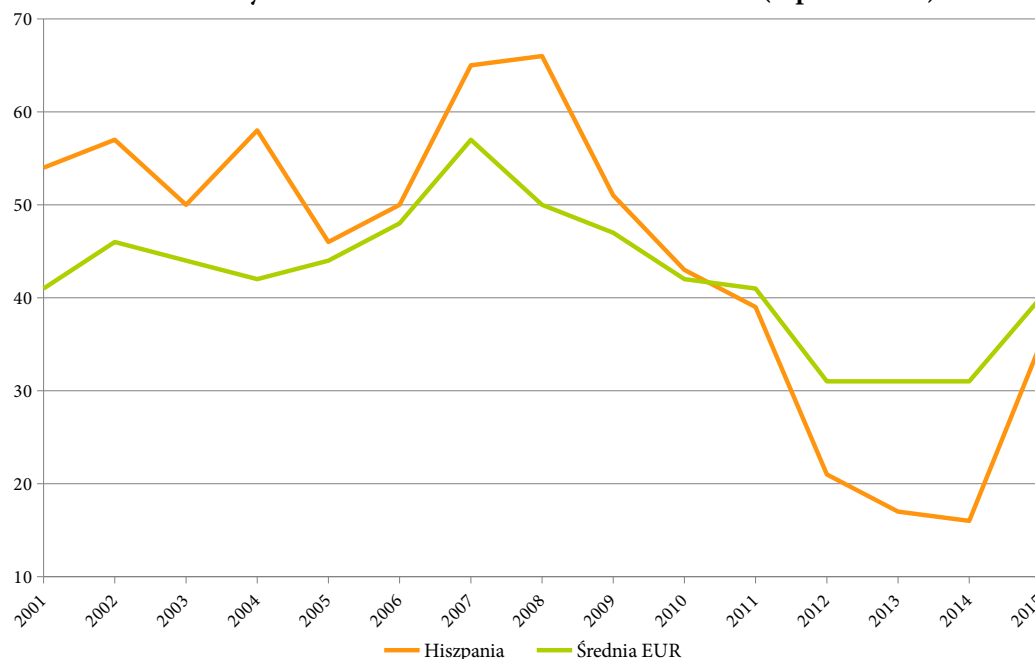
17 CIS, badanie nr 3022, http://www.cis.es/cis/export/sites/default/-Archivos/Marginales/3020_3039/3022/es3022mar.pdf [dostęp: 29.11.2015]

18 J. Díez Nicolás, *La opinión pública española y la política exterior*, Informe INCIPE 2006, s. 131.

19 „Eurobarometr Standard” 2015, nr 83.

czuło przywiązanie do UE²⁰. Tylko 1/3 Hiszpanów uważa, że ich głos liczy się w UE, natomiast 59% zapatruje się optymistycznie na przyszłość UE. Za najważniejsze problemy Unii Hiszpanie uznają sytuację ekonomiczną, bezrobocie oraz nielegalną imigrację. Aż 69% czuje się obywatelami UE. Dla 44% Hiszpanów Unia to przede wszystkim swoboda podróżowania, studiowania i pracy w dowolnym państwie członkowskim. Warto w tym miejscu dodać, iż równocześnie, wedle raportu INCIPE z 2006 r., Hiszpanie byli mało mobilni, słabo znali języki obce i niechętnie podróżowali za granicę. UE kojarzy się również ze wspólną walutą (34%) i różnorodnością kulturową (21%). Aż 60% uważa, że Hiszpanii trudniej byłoby zmierzyć się z przyszłymi wyzwaniami, gdyby znalazła się poza UE²¹.

Wykres 6. Zaufanie do UE w latach 2001-2015 (w procentach)

Źródło: Oprac. własne na podstawie Eurobarometru nr 55, 57, 59, 61, 63, 65, 67, 69, 71, 73, 75, 77, 79, 81, 83, <http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/PublicOpinion/#p=1&instruments=STANDARD> [dostęp: 11.01.2016].

Z powyższych danych można wysnuć wniosek, że wśród Hiszpanów znów rośnie zaufanie do UE w związku z wychodzeniem z kryzysu gospodarczego. Pewne rozczarowanie Unią w jej wymiarze gospodarczym spowodowało, iż za główną pozytywną cechę wspólnoty uważa się obecnie swobodę podróżowania. Hiszpanie czują się związani z Europą, choć uważają, że ich głos nie liczy się na forum unijnym.

REFERENDUM

Jedynym, jak dotąd, referendum „europejskie” w Hiszpanii miało miejsce 20 lutego 2005 r. Hiszpanie jako pierwsi spośród państw UE głosowali nad ratyfikacją Traktatu ustanawiającego Konstytucję dla Europy²². Było

20 „Eurobarometr Standard” 2007, nr 67.

21 „Eurobarometr Standard” 2015, nr 83.

22 E. Kuźlewska, op. cit., s. 39.

to jednocześnie trzecie z powszechnych referendum przeprowadzonych w kraju, po głosowaniu nad demokratyczną konstytucją w 1978 r. oraz nad kwestią członkostwa w NATO w 1986 r.²³

Uzasadnieniem dla ogłoszenia referendum była kwestia obywatelskiej legitymizacji członkostwa w UE – do tego momentu w Hiszpanii nie odbyły się żadne konsultacje społeczne na temat przynależności do Unii. Nie spytano Hiszpanów o zdanie w formie referendum akcesyjnego, nie szukano również ich aprobaty później, przy okazji podpisywania Traktatów z Maastricht, amsterdamskiego czy nicejskiego. Z tego względu idea referendum „europejskiego” była lansowana przez Partię Ludową (Partido Popular, PP) od 2002 r.²⁴ Innym powodem rozpisania referendum była chęć „powrotu do Europy”, wyrażana przez nowy rząd Hiszpańskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej (Partido Socialista Obrero Español, PSOE). Rząd pod przewodnictwem premiera Zapatero miał nadzieję, iż szybka i ciesząca się szerokim poparciem społecznym ratyfikacja Traktatu będzie jasnym potwierdzeniem „euroentuzjazmu” i tym samym stanowić będzie ważny argument na korzyść Hiszpanii w trakcie zbliżającego się rozdziału funduszy europejskich na lata 2007-2013²⁵.

Pytanie zadane w referendum brzmiało: „Czy aprobuje Pan/Pani Traktat powołujący Konstytucję dla Europy?” i pozytywnie odpowiedziało na nie 76,96% Hiszpanów (ok. 11 milionów), a jedynie 17,07% było przeciwnych (ponad 2 miliony). W porównaniu z przedreferendalnymi sondażami, liczba przeciwników ratyfikacji Traktatu odnotowana w trakcie głosowania wzrosła prawie dwukrotnie. Ten sam trend uwidacznia się w wynikach referendum w poszczególnych wspólnotach autonomicznych. Największy procent przeciwników ratyfikacji Traktatu zarejestrowano w Kraju Basków (33%), Katalonii (28%) i Nawarze (29%), a więc w regionach o najbardziej rozwiniętej tożsamości narodowej²⁶. Większe poparcie dla Konstytucji europejskiej odnotowano w trzynastu regionach korzystających z funduszy strukturalnych w ramach unijnej polityki regionalnej. Mieszkańcy tych regionów, głosując za ratyfikacją traktatu konstytucyjnego, jednoznacznie wyrazili pragnienie pozyskiwania dalszego wsparcia finansowego z UE²⁷.

Tabela 1. Wyniki referendum we wspólnotach autonomicznych

Wspólnota autonomiczna	Frekwencja (w%)	Głosy „za” (w%)	Głosy „przeciw” (w%)
Andaluzja	40,30	83,32	11,60
Aragonia	44,67	80,99	12,76
Asturia	38,40	76,42	17,38
Baleary	33,14	77,69	15,98
Estremadura	49,30	85,23	9,33
Galicja	41,14	82,14	11,69
Kantabria	44,55	79,45	14,41

23 Ibidem; zob. również: http://elecciones.mir.es/eleccanteriores/referendum2005/marco6_inicio.htm [dostęp: 19.11.2015].

24 J. I. Torreblanca, *El referéndum sobre la Constitución Europea en España: una doble decepción*, Real Institutio Elcano de Estudios Internacionales y Estratégicos. Europa – ARI nr 27/2005, s. 3.

25 Ibidem, s. 3.

26 E. Kuźelewska, op. cit., s. 43-44; J. I. Torreblanca, op. cit., s. 1.

27 O. Erkan, *Spain's Referendum on the European Constitutional Treaty: A Quantitative Analysis Within the Conceptual Framework of First and Second Order Elections*, „LSE 'Europe in Question' Discussion Paper”, 2010, nr 25, s. 22.

Kastylia – La Mancha	45,77	82,00	11,76
Kastylia – Leon	48,62	81,19	12,47
Katalonia	40,60	62,84	27,92
Kraj Basków	38,45	62,89	33,40
La Roja	48,83	82,37	11,94
Madryt	41,89	74,11	19,27
Murcja	41,24	81,83	12,87
Nawarra	41,23	65,60	28,92
Walencja	44,14	77,42	16,39
Wyspy Kanaryjskie	36,53	86,33	9,78
Hiszpania ogółem	42,33	76,96	17,07

Źródło: E. Kuźelewska, Proces ratyfikacji Traktatu ustanawiającego Konstytucję dla Europy i jego następstwa, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2011, s. 44.

Głosowanie to miało charakter konsultacyjny, a w związku z przewidywaną przewagą głosów na „tak”²⁸, ważnym wskaźnikiem była w tym wypadku frekwencja. Wyniosła ona jednak zaledwie 42,32% (ok. 14 milionów z 34 592 278 uprawnionych) i był to najgorszy wynik spośród 22 głosowań zorganizowanych w demokratycznej Hiszpanii²⁹. Dla porównania: w dwóch wcześniej wspomnianych referendach ogólnokrajowych, konstytucyjnym z 1978 r. i w sprawie pozostania w NATO, frekwencja wyniosła odpowiednio 67,11% i 59,43%³⁰. Podobny do referendum europejskiego wynik frekwencji, 45,14%, uzyskano w wyborach do Parlamentu Europejskiego w czerwcu 2004 r., co odzwierciedla jedynie niskie zainteresowanie obywateli kwestiami europejskimi. Niestety, porównanie dwóch typów głosowania: jednego charakterystycznego dla demokracji przedstawicielskiej, a drugiego dla bezpośredniej nie pozwala wysnuć dalszych wniosków. Trafniejsze są porównania z referendami w sprawie ustawy zasadniczej z uwagi na to, że w obu przypadkach debatowano nad tekstem konstytucyjnym³¹.

Skąd więc taki wynik referendum? Nie było ono plebiscytem poparcia dla rządu, jak w 1986 r., tym razem wszystkie większe partie popierały głosowanie na „tak”. Nie przeprowadzono również szerszej debaty publicznej, której zabrakło także wewnątrz największych partii politycznych³². Nadto specyfiką Hiszpanii jest to, że rząd nie może brać udziału w jakiegokolwiek formie kampanii. Zgodnie z zarządzeniem Centralnej Komisji Wyborczej (*Junta Electoral Central*) nie może namawiać ani do głosowania za, ani przeciw, ani nawet zachęcać do pójścia do urn. Tak ścisła neutralność jest wyrazem przekonania Komisji, iż absencja wyborcza jest również formą wyrażania opinii. Rząd może tylko informować o samym fakcie referendum i o terminie, w jakim będzie miało ono miejsce³³.

28 Dane Centro de Investigaciones Sociológicas (CiS) z października 2004 http://www.cis.es/cis/export/sites/default/-Archivos/Marginales/2560_2579/2577/e257700.html i stycznia 2005 http://www.cis.es/cis/export/sites/default/-Archivos/Marginales/2580_2599/2589/e258900.html [dostęp: 24.11.2015].

29 J.I. Torreblanca, op. cit., s. 1-2.

30 Ministerstwo Spraw Wewnętrznych: <http://www.infoelectoral.interior.es/min/> [dostęp: 24.11.2015]; J. I. Torreblanca, op. cit., s. 2.

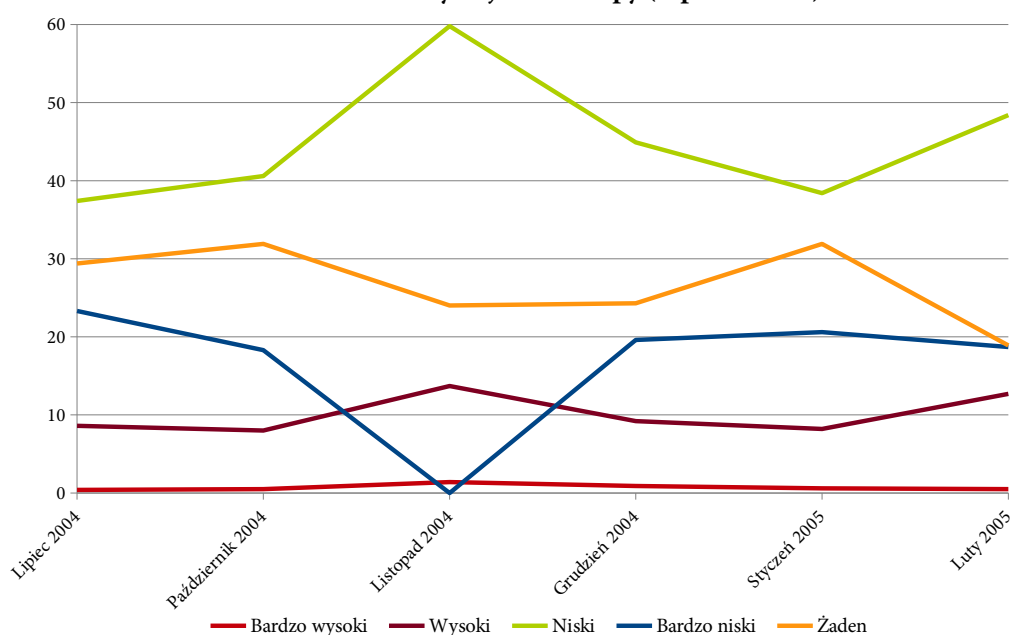
31 Ibidem, op. cit., s. 2.

32 Ibidem, s. 4.

33 M. Czaplicki, *Ratyfikacja Traktatu Konstytucyjnego w państwach Unii Europejskiej*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2005, s. 31.

Kampania informacyjna była skromna i niezbyt intensywna. Ponad 40% osób, które nie wzięły udziału w referendum twierdziło, że nie posiadało wystarczających informacji lub skrytykowało brak debaty publicznej na temat Konstytucji dla Europy³⁴. Zrezygnowano z pomysłu dostarczenia wszystkim obywatelom tekstu traktatu, dołączono go jedynie do niedzielnych wydań gazet. Trudno było oczekiwać, że każdy z uprawnionych do głosowania zapozna się z pełnym tekstem traktatu. Prowadzenie kampanii informacyjnej za pomocą takich metod, jak wyprodukowanie napoju energetyzującego w puszkach o nazwie „Referendum PLUS”, slogan „to dotyczy Europy, to dotyczy ciebie” lub czytanie wybranych artykułów traktatu konstytucyjnego przez sławne osoby (artystów, piłkarzy itp.), być może przyciągało uwagę elektoratu bardziej niż merytoryczna kampania, ale z pewnością skutkowało zbanalizowaniem idei integracji europejskiej³⁵.

Wykres 7. Samoocena Hiszpanów poziomu wiedzy na temat treści Konstytucji dla Europy (w procentach)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie CIS, badania nr 2570, 2577, 2582, 2585, 2589, 2595, http://www.cis.es/cis/opencm/ES/1_encuestas/estudios/listaTematico.jsp?tema=61&todos=no [dostęp: 11.01.2016].

Nie bez znaczenia było również to, że główna partia opozycyjna PP, podobnie jak rządząca PSOE opowiadała się za ratyfikacją traktatu. Zabrakło więc mobilizacji elektoratu, gdyż brak dyskusji wśród polityków był sygnałem, iż nie ma o co się spierać, a tym samym nie jest to istotna kwestia. Brak pogłębionej i rzeczowej debaty publicznej w połączeniu z brakiem powszechnego zainteresowania europejskimi sprawami skutkowało niskim poziomem współzawodnictwa pomiędzy obozami zwolenników i przeciwników³⁶. Przeciwnie przyjęciu traktatu były Zjednoczona Lewica (Izquierda Unida, IU) oraz partie o zasięgu regionalnym. Ta pierwsza krytykowała brak odniesienia do kwestii socjalnych w traktacie, a zdanie to podzielało aż 28% ankietowanych w sondażach opinii publicznej. Partie regionalne, posiadające reprezentację w Kortezach były za przyjęciem

34 *The European Constitution: post-referendum survey in Spain*, opracowanie Komisji Europejskiej, http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_168_en.pdf [dostęp: 26.11.2015]

35 E. Kuźlewska, op. cit., s. 46.

36 Ibidem., s. 48.

traktatu. Pozostałe partie regionalne były jednak przeciw. Ich stanowisko wiązało się z szerszym zagadnieniem ograniczenia bezpośredniego uczestnictwa regionów na arenie międzynarodowej, wynikającym z art. 149 konstytucji hiszpańskiej, który zastrzega materię stosunków międzynarodowych jako wyłączną kompetencję państwa centralnego. Sprzeciw wobec niedostatecznego udziału regionów w polityce europejskiej mógł być jednym z czynników wpływających na stosunkowo niskie poparcie dla traktatu w regionach o najsilniejszych ruchach nacjonalistycznych³⁷.

Podsumowując, można uznać, iż Hiszpania postąpiła słusznie, organizując referendum w sprawie Konstytucji dla Europy: ogromna przewaga głosów pozytywnych stanowiła przykład dla mniej entuzjastycznie nastawionych państw. Obraz ten psuje niestety niska frekwencja.

PARTIE POLITYCZNE

Hiszpański system partyjny można określić jako dwupartyjny przechodzący w wielopartyjny³⁸. Komplikuje go istnienie, obok partii o zasięgu krajowym, partii regionalnych. Od czasu transformacji demokratycznej scena polityczna zdominowana jest przez dwie największe partie ogólnokrajowe, które – przy nieuzyskaniu bezwzględnej większości w parlamencie – tworzyły rządy mniejszościowe przy poparciu partii o zasięgu regionalnym, mających reprezentację w Kongresie Deputowanych³⁹. Dwie dominujące partie to socjalistyczna PSOE i prawicowa PP (wcześniej AP, Alianza Popular – Sojusz Ludowy). W pierwszych latach demokracji na scenie politycznej działały jeszcze UCD (Unión de Centro Democrático – Unia Centrum Demokratycznego), której część członków założyła później CDS (Centro Democrático y Social – Centrum Demokratyczno-Socjalne) oraz PCE (Partido Comunista de España – Komunistyczna Partia Hiszpanii – obecnie w ramach – Zjednoczonej Lewicy, IU). Poparcie dla PCE i jej sukcesorki IU na przestrzeni ostatnich lat nie było zbyt wysokie: wahało się od 3,6 do 10,5%. W wyborach w 2011 r. do parlamentu weszła nowa partia ogólnokrajowa UPyD (Unión Progreso y Democracia- Związek, Postęp, Demokracja) zdobywając jedno miejsce w parlamencie w 2008 r. i pięć w roku 2011. W wyborach z 2015 r. nie udało jej się przekroczyć progu wyborczego.

Obecnie dużego znaczenia nabrały w Hiszpanii dwie nowe partie: Podemos (Możemy) powstała w 2014 r. oraz Ciudadanos (Obywatele), działająca od 2006 r. w Katalonii, która po raz pierwszy w 2015 r. wystartowała także w wyborach do Kortezów Generalnych. Po wyborach, które odbyły się 20 grudnia 2015 r. pierwszy raz od czasu transformacji demokratycznej wystąpiła sytuacja, gdy trzy partie z najwyższym poziomem poparcia uzyskały zbliżone wyniki, a czwarta uplasowała się niedaleko za nimi (PP 28,72%; PSOE 22,01%, Podemos 20,66% i Ciudadanos 13,93%)⁴⁰. W parlamentarnej grze o to, kto utworzy rząd, po raz pierwszy od 1982 r. nie było zdecydowanego faworyta. Ostatecznie żadnej z partii nie udało się utworzyć rządu. Dlatego też 26 czerwca 2016 r. przeprowadzone zostały przedterminowe wybory. Wyniki wyborcze okazały się zbliżone do poprzednich (PP 33%, PSOE 22%, Podemos/IU 21%, Ciudadanos 13%). Warto jednak dodać, że Podemos w wyborach z grudnia 2015 r. wystartowała samodzielnie, natomiast w tych z czerwca 2016 r. w koalicji wyborczej z IU.

37 Szerzej: A. Sroka, *Hiszpańska droga do federalizacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008.

38 Ibidem, s. 250.

39 C. Rodríguez-Aguilera de Prat, *Parties and Party Systems in Spain*, w: *Spain and Poland: Elections, Political Parties and Political Culture*, red. J. M. Reniu Vilamala, M. Mizerska-Wrotkowska, Huygens Editorial, Barcelona 2013.

40 El País, <http://resultados.elpais.com/elecciones/2015/generales/congreso/index.html> [dostęp: 14.01.2016].

Mimo uzyskania podobnej liczby głosów, *de facto* Podemos i IU utraciły ok. miliona głosów, w porównaniu do poprzednich wyborów⁴¹.

Wśród najważniejszych partii regionalnych, które zdobywały mandaty w parlamencie krajowym, należy wymienić: Konwergencja i Jedność z Katalonii (Convergència i Unió, CiU), Nacjonalistyczna Partia Basków (Partido Nacionalista Vasco, PNV), Koalicja Kanaryjska (Coalición Canaria, CC), Republikańska Lewica Katalonii (Esquerra Republicana de Catalunya, ERC), Galicyjski Blok Nacjonalistyczny (Bloque Nacionalista Gallego, BNG). Na koniec warto wspomnieć o Herri Batasuna, z której wyłoniła się później Batasuna. Partia ta została uznana za polityczne ramię ETA i zdelegalizowana w 2003 r. w Hiszpanii, a następnie uległa samorozwiązaniu w 2013 r.⁴²

W Hiszpanii nie było jak dotąd partii stanowczo sprzeciwiającej się członkostwu w Unii Europejskiej⁴³. W czasie hiszpańskiej transformacji ustrojowej przystąpienie do Wspólnot Europejskich jawiło się jako jeden z czynników demokratyzacji kraju, a ponadto jako szansa na wyjście z kryzysu, poprawę sytuacji gospodarczej i ogólną modernizację. Członkostwo w organizacjach międzynarodowych, takich jak WE i NATO oznaczało wyjście z izolacji na arenie międzynarodowej i gwarant stabilizacji politycznej⁴⁴. Korzyści gospodarcze z członkostwa w UE pozostają do dziś jedną z najważniejszych kwestii, choć jak już wspomniano w wyniku kryzysu gospodarczego na pierwszy plan wysunęła się swoboda podróżowania.

Problematyka integracji europejskiej i członkostwa Hiszpanii w UE obecna jest w programach wszystkich partii, prezentowane stanowiska dotyczą jednak głównie kwestii bezpośrednio związanych z interesami lokalnymi. Przygotowywane rozszerzenie UE spotykały się z aprobatą hiszpańskich partii pod warunkiem, że nie miałyby to negatywnych skutków gospodarczych dla Hiszpanii. W kwestii ratyfikacji traktatu konstytucyjnego hiszpańskie partie zajęły zróżnicowane stanowiska, jednak w większości pozytywne. Jedynie IU i partie regionalne, które nie miały reprezentacji w parlamencie zdecydowały się głosować przeciw⁴⁵.

Lewica

Hiszpańska Socjalistyczna Partia Robotnicza (PSOE) – Socjaliści hiszpańscy, jeszcze będąc w opozycji, na początku transformacji ustrojowej posiadali liczne kontakty w Europie, a nawet otrzymywali wsparcie finansowe z Niemiec⁴⁶. Opowiadali się za integracją europejską i promowali ideę stworzenia Stanów Zjednoczonych Europy. Partia popierała wstąpienie do Wspólnot Europejskich, mimo swojej ideologii antykapitalistycznej. Zauważano bowiem, że przyniesie to Hiszpanii większe korzyści z uwagi na istniejące już powiązania

41 Polityka, 21.12.2015, <http://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1645070,1,wybory-w-hiszpanii-wygrali-konserwatysci-ale-nie-beda-rzadzic-samodzielnie.read>; Polskie Radio, 20.12.2015, <http://www.polskieradio.pl/5/3/Artyku/1560093,Wybory-w-Hiszpanii-Gorzkie-zwyciestwo-konserwatystow> [dostęp: 14.01.2016].

42 http://konflikty.wp.pl/kat,1020391,title,Partia-Batasuna-polityczne-ramie-ETA-rozwiazala-sie,wid,15222375,wiadomosc.html?ticaid=116127&_tictsn=5 [dostęp: 06.12.2014]

43 R. Gillespie, *The Spanish Socialists, w: Political parties and the European Union*, red. J. Gaffney, Routledge, Londyn 1996, s. 159.

44 B. Álvarez-Miranda, *El sur de Europa y la adhesión a la Comunidad*, Centro de Investigaciones Sociológicas, 1996, s. 308-310.

45 E. Kuźelewska, op. cit., s. 45-54.

46 V. Nuñez Peñas, *El Gobierno del PSOE ante la adhesión de España a las Comunidades Europeas: estrategia de negociación y toma de decisiones*, <http://repositori.uji.es/xmlui/bitstream/handle/10234/52639/gobierno.psoe.pdf?sequence=1>, [dostęp: 18.01.2016].

gospodarcze. Nie mogły zastąpić ich ani kontakty z Ameryką Łacińską, ani z państwami afrykańskimi. Socjaliści przyjęli politykę oczekiwania na pozytywne rezultaty w długim okresie, zdawali sobie bowiem sprawę, że początkowo wzrośnie inflacja, a sprzedaż produktów rolnych może napotkać trudności. Zakładali jednak, że z czasem dynamika rozwoju powstała w wyniku przystąpienia do WE da nowy impuls gospodarce⁴⁷. W latach dziewięćdziesiątych PSOE nawoływała do pogłębienia integracji europejskiej, stworzenia wspólnej polityki zagranicznej, wzmocnienia Parlamentu Europejskiego, rozwoju Europy obywatelskiej w jej wymiarze społecznym i regionalnym, a także do zwiększenia funduszy strukturalnych, by zmniejszyć dysproporcje pomiędzy biednymi i bogatymi regionami⁴⁸. Poparcie dla integracji europejskiej ze strony PSOE było bardzo silne, mimo kosztów gospodarczych, jakie Hiszpania ponosiła w związku z dostosowaniem się do kryteriów konwergencji. Wydaje się, że w pewnym stopniu PSOE odeszła od swoich socjalistycznych ideałów, a poparcie dla UE opierała na trzech filarach: unii monetarnej, wspólnym obywatelstwie oraz wspólnej polityce zagranicznej i obrony. W tamtym czasie również PSOE odeszła w pewnym stopniu od idei Europy federalnej, obawiając się, że rozwiązanie to wzmocni ruchy separatystyczne w kraju. Z drugiej strony, konieczność tworzenia koalicji z partiami regionalnymi w kraju wymagała od PSOE pewnych ustępstw na ich rzecz. W związku z tymi partia popierała powstanie Komitetu Regionów w UE⁴⁹. PSOE była gorącym zwolennikiem unii monetarnej, wprowadzenia euro oraz konstytucji europejskiej. Ponowny zwrot w stronę europeizmu i powrót do idei Europy federalnej nastąpił po objęciu funkcji przewodniczącego partii przez José Luisa Rodrígueza Zapatero. W trakcie rządów PP w programie PSOE w kampanii wyborczej do PE w 2014 r. znalazły się hasła podniesienia stanu zatrudnienia, reformy systemu finansowego, powrotu do Europy socjalnej, broniącej równości i praw wszystkich obywateli oraz różnorodności kulturowej, podniesienia demokratycznej legitymizacji instytucji UE oraz ochrony środowiska⁵⁰.

Komunistyczna Partia Hiszpanii (PCE), której członkowie byli prześladowani podczas dyktatury gen. Franco, znajdowała się w głębokiej opozycji do reżimu. Proeuropejska postawa partii wynikała więc z negatywnego nastawienia do frankizmu oraz z przyjęcia kursu eurokomunistycznego po 1977 r. Partia popierała wejście Hiszpanii do Wspólnot Europejskich i przyłączenie się do wspólnego rynku. Zależało jej na stworzeniu, wraz z siłami komunistycznymi i socjalistycznymi z innych krajów, zjednoczonej Europy, realizującej socjalne postulaty. PCE opowiadała się jednocześnie za ochroną hiszpańskich interesów gospodarczych. Mimo postrzegania WE jako narzędzia państw kapitalistycznych, służących wyzyskowi słabszych państw, dostrzegano korzyści płynące z dostępu do rynków zbytu, do preferencyjnych umów i większej możliwości walki o prawa hiszpańskich pracowników znajdujących się na emigracji⁵¹. W późniejszych latach PCE opowiadała się za realizacją interesów ponadnarodowych, wzmocnieniem instytucjonalnym i finansowym WE, stworzeniem europejskiej przestrzeni socjalnej i europejskiego społeczeństwa, dzięki czemu walka o prawa i wolności pracownicze i socjalne

47 B. Álvarez-Miranda, *op. cit.*, s.219-221, 229-238.

48 C. Closa, P. M. Heywood, *op. cit.*, s. 43.

49 R. Gillespie, *op. cit.* s. 155-170.

50 Program wyborczy PSOE – wybory do Parlamentu Europejskiego 2014, <http://www.psoe.es/media-content/2015/09/743826-000000599184.pdf>, [dostęp: 18.01 2016].

51 P. Radzikowski, *Partie komunistyczne krajów Europy Zachodniej wobec kapitalistycznej integracji gospodarczej kontynentu (1957-1980)*, Śląski Instytut Naukowy w Katowicach, Katowice 1983, s. 232.

przeniesiona zostałaby na wyższy poziom⁵². Od 1986 r. działa w ramach IU. Obecnie PCE bardzo krytykuje Unię, wspomina nawet o wystąpieniu z niej. Motywuje to porażką neoliberalnego modelu europejskiego, utratą suwerenności (co jest ciekawym zarzutem ze strony partii komunistycznej). W związku z kryzysem gospodarczym krytykowana jest strefa euro⁵³.

Zjednoczona Lewica (IU) – Poza PCE, w jej skład wchodzi działacze lewicowi z ruchów zielonych, socjaliści, lewicowi republikanie. Priorytetem IU w ramach WE, a później UE było budowanie demokratycznej i socjalnej wspólnoty europejskiej, ochrona praw socjalnych i pracowniczych, ochrona interesów Hiszpanii w ramach organizacji. IU zauważało deficyt demokracji w UE i potrzebę wzmocnienia Parlamentu Europejskiego. Oceniała jednakże, iż rozwój UE oparty jest na interesach finansowych, bez zabezpieczenia potrzeb socjalnych i praw pracowniczych. Opowiadała się za federalnym modelem UE⁵⁴. IU zwracała uwagę na potrzebę zniwelowania różnic między bogatymi i biedniejszymi krajami UE, potrzebę rozwoju polityki spójności, solidarności oraz zrównoważonego rozwoju. Opowiadała się za stworzeniem europejskiego społeczeństwa, w którym nie będzie różnicowania ludzi ze względu na pochodzenie. W tym kontekście IU była również zwolenniczką legalizowania pobytu imigrantów, polityki integracyjnej, uznania różnorodności kulturowej i językowej. IU popierała walkę z ksenofobią, rasizmem i antysemityzmem. Politycy IU wykazywali pewien sceptycyzm, jeśli chodzi o wprowadzenie euro, ponieważ korzyści płynące ze wspólnej waluty postrzegali jedynie jako potencjalne, a więc niepewne. Uważali, iż skupiono się wyłącznie na kwestiach finansowych, nie rozważono możliwych skutków społecznych⁵⁵. W programie partii pojawiają się również postulaty feministyczne, pokojowe i antimilitarystyczne oraz dotyczące ochrony środowiska. IU, jako jedyna spośród ogólnokrajowych partii hiszpańskich, wyraziła negatywne zdanie na temat Traktatu ustanawiającego Konstytucję dla Europy. Zdaniem IU Traktat ten zezwala na prowadzenie operacji militarnych poza obszarem UE, nie przewiduje politycznego udziału regionów, nie zapewnia odpowiednich praw pracowniczych⁵⁶. Obecnie krytykowany jest dotychczasowy model wspólnej waluty, wprowadzanej w państwach o nierównym potencjale gospodarczym, bez zapewnienia odpowiedniej polityki fiskalnej. IU nie opowiada się przy tym jednoznacznie za wyjściem ze strefy euro⁵⁷.

Podemos – partia powstała w 2014 r. przed wyborami do Parlamentu Europejskiego jako ruch, mający na celu przeciwstawienie się z lewicowych pozycji polityce Unii Europejskiej w związku z kryzysem gospodarczym. Postulaty Podemos koncentrują się wokół kwestii społecznych. Głównym hasłem jest przywrócenie suwerenności obywatelom. W programie wyborczym do PE w 2014 r. pojawił się postulat stworzenia mechanizmów demokratycznej i parlamentarnej kontroli nad Europejskim Bankiem Centralnym oraz powołanie Europejskiej Agencji Ratingowej, która zastąpiłaby istniejące agencje prywatne i byłaby niezależna od finansowania prywat-

52 B. Álvarez-Miranda, *op. cit.*, s. 221-224, 234-238.

53 <http://blogs.20minutos.es/europa-inquieta/2013/11/18/la-ambiguedad-del-partido-comunista-hacia-europa-impagode-deuda-y-salir-del-euro/> [dostęp: 17.01.2016].

54 Program wyborczy IU – wybory do Parlamentu Europejskiego 1994, <http://www.izquierda-unida.es/sites/default/files/doc/PROGRAMA%20ELECCIONES%20EUROPEAS%201994.PDF>; [dostęp: 17.01.2016].

55 Program wyborczy IU – wybory do Parlamentu Europejskiego 1999, http://www.izquierda-unida.es/sites/default/files/doc/PROGRAMA%20ELECTORAL%20EUROPEAS%2099_0.PDF, [dostęp: 17.01.2016].

56 Program wyborczy IU – wybory do Parlamentu Europejskiego 2004, http://www.izquierda-unida.es/sites/default/files/doc/programa_iu_elecciones_europeas_2004.pdf, [dostęp: 17.01.2016].

57 http://www.infolibre.es/noticias/politica/2013/05/17/izquierda_unida_considera_que_euro_quot_inviabile_quot_3771_1012.html, [dostęp: 17.01.2016]

nych przedsiębiorstw. Z dokumentu tego wyłania się wizja Europy jako wspólnoty integrujących się narodów, które mają wspólne, typowo socjalne interesy. Znajdują się tam również odwołania do działań przeciwko rasizmowi, ksenofobii czy faszyzmowi⁵⁸.

W programie z 2015 r. zabrakło bezpośredniego odniesienia do Unii Europejskiej. Postulowane zmiany w polityce unijnej przywołane są w kontekście poprawy warunków socjalnych, walki z kryzysem gospodarczym i gospodarczej sytuacji Hiszpanii. O UE wspomina się w kontekście wspólnej strategii energetycznej, odnawialnych źródeł energii, polityki fiskalnej na poziomie europejskim, restrukturyzacji zadłużenia publicznego. Postuluje się demokratyzację podejmowania decyzji w ramach UE, m.in. stworzenie izby parlamentarnej dla strefy euro. W kwestii uchodźców Podemos proponuje wzmocnienie prawa do azylu, a także przyznawanie ubezpieczenia zdrowotnego imigrantom⁵⁹. Partia otwarcie krytykuje UE w wymiarze gospodarczym i postuluje renowację warunków pakietu pomocowego. Opowiada się za federalnym kształtem Europy⁶⁰.

Centrum

Ciudadanos – to centrowa partia, która powstała w 2006 r. w Katalonii, jednak od początku nie chciała ograniczać się do działalności na terenie jednej wspólnoty. Partia określa siebie jako socjoliberalną, odrzuca nacjonalizm, a nawet patriotyzm, postuluje równe prawa wszystkich regionów hiszpańskich, a tym samym wszystkich Hiszpanów. Według badania przeprowadzonego przez CIS, przez respondentów postrzegana jest jako formacja centroprawicowa⁶¹. Sami działacze określają partię jako centrolewicową⁶², a przede wszystkim wolnościową. Odrzucenie nacjonalizmu warunkuje również postrzeganie Unii Europejskiej jako wspólnoty, organizacji nadrzędnej, która może zapewnić państwom europejskim znaczącą pozycję w świecie. Stąd postulaty wzmocnienia UE kosztem państw narodowych i pogłębienia integracji. Ciudadanos proponuje wzmocnienie Parlamentu Europejskiego poprzez przyznanie większego zakresu władzy ustawodawczej i dążenie do utworzenia „Stanów Zjednoczonych Europy”, gdzie realizowane będą interesy obywateli całej Unii, a nie interesy poszczególnych państw, jak ma to miejsce obecnie. Na wzmocnienie demokratycznej legitymizacji władz UE wpłynęłoby wybieranie Przewodniczącego Komisji Europejskiej przez PE. Partia chciałaby również uczynienia z KE rządu europejskiego, realizującego interesy wspólnoty, a nie poszczególnych państw. Według Ciudadanos ważne jest również, by UE miała jednolitą politykę bezpieczeństwa i obrony oraz politykę zagraniczną i występowała jako jedność na arenie międzynarodowej. Pogłębieniu integracji gospodarczej miałyby sprzyjać stworzenie Europejskiego Ministerstwa Skarbu, które zyskałoby możliwość pobierania podatków na poziomie europejskim. Europejski Bank Centralny miałby zostać zreformowany na wzór Rezerwy Federalnej Stanów Zjednoczonych. Ciudadanos postuluje zwiększenie budżetu UE, który pochodziłby z własnych podatków, a nie

58 Program wyborczy Podemos do Parlamentu Europejskiego 2014, <http://blogs.elpais.com/files/programa-podemos.pdf>, [dostęp: 17.01.2016].

59 Program wyborczy Podemos – wybory parlamentarne 2015, <http://unpaiscontigo.es/wp-content/plugins/programa/data/programa-es.pdf> [dostęp: 17.01.2016].

60 Elecciones Generales en España 2015: las prioridades internacionales de los partidos políticos, Real Instituto Elcano, Grudzień 2015, <http://www.realinstitutoelcano.org/wps/wcm/connect/cb47e4804ac8b4408f298f207bacc4c/Elecciones-Generales-Espana-Politica-Exterior-2015-doc.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=cb47e4804ac8b4408f298f207bacc4c> [dostęp: 11.03.2016].

61 Badanie CIS nr 3117, http://datos.cis.es/pdf/Es3117mar_A.pdf, s.15.

62 Ideario Ciudadanos, <https://www.ciudadanos-cs.org/statico/pdf/ideario.pdf>, [dostęp: 18.01.2016].

wpłat państw członkowskich. Podnosi również kwestię zwiększenia współpracy w zakresie bezpieczeństwa i wymiaru sprawiedliwości, budowania jednolitej polityki migracyjnej i azylowej, kontroli granic na poziomie UE, a nie państw. Zauważa również potrzebę skoordynowania edukacji wyższej. Wreszcie, na poziomie unijnym lepiej powinna działać, według Ciudadanos, polityka energetyczna i ochrony środowiska, jak i polityka transportowa⁶³.

Związek, Postęp, Demokracja (UPyD) – stosunek tej partii do Unii Europejskiej jest zbieżny z programem Ciudadanos. Partie nie zdecydowały się jednak nigdy na wystawienie wspólnej reprezentacji w wyborach. UPyD opowiada się za dalszym jednoczeniem Europy, wzmocnieniem pozycji Parlamentu Europejskiego oraz Komisji Europejskiej, tak by stała się ona prawdziwym „rządem europejskim”. Postuluje również ograniczenie liczby języków roboczych UE do zaledwie pięciu: angielskiego, niemieckiego, francuskiego, włoskiego i, oczywiście, hiszpańskiego – jako języków, którymi posługuje się największa liczba mieszkańców UE. UPyD wspiera rozwój obywatelskiej inicjatywy ustawodawczej na poziomie UE, jako elementu aktywności obywatelskiej, a także rozwój wspólnej polityki sprawiedliwości, imigracyjnej i służby zdrowia. Partia popiera rozwój regionów znajdujących się na peryferiach oraz projekt Europy socjalnej. UPyD odrzuca dyrektywę w sprawie powrotu nielegalnych imigrantów, jako jeden z elementów walki o prawa człowieka na świecie. UPyD uważa, iż w wyniku kryzysu nastąpił wzrost nastrojów nacjonalistycznych i ksenofobicznych, co zagraża rozwojowi projektu europejskiego. W związku z kryzysem partia postuluje również stworzenie europejskiej unii bankowej, zmianę systemu finansowego UE, tj. zapewnienie jej środków własnych, wzmocnienie EBC. Położony jest nacisk również na rozwój UE w jej wymiarze socjalnym⁶⁴.

Prawica

Partia Ludowa (Partido Popular, PP) – jest następczynią Sojuszu Ludowego (AP), który był zwolennikiem przystąpienia Hiszpanii do Wspólnot Europejskich. Model integracji widziany był przez pryzmat ideologii narodowej, przystąpienie do WE miało oznaczać wzmocnienie Hiszpanii i pozwolić na realizację jej interesów narodowych. Poparcie dla idei europeizmu miało również służyć wymazaniu frankistowskiej przeszłości AP. Bardzo ważnym czynnikiem skłaniającym do popierania integracji europejskiej były czynniki gospodarcze, przede wszystkim dostęp do wspólnego rynku. AP przyświecała również idea, by Hiszpania stanowiła swoisty pomost między Europą a Ameryką Łacińską⁶⁵. PP pod rządami premiera José Marii Aznara (1996-2004) kontynuowała początkowo europejską politykę socjalistów. Opowiadała się gorąco za przystąpieniem do unii monetarnej i przyjęciem euro. Była jednak przeciwna ograniczaniu integracji europejskiej jedynie do wolnego rynku. Opowiadała się za wsparciem narodowego przemysłu oraz popierała Wspólną Politykę Rolną. Ważną kwestią dla PP był rozwój współpracy sądowej i policyjnej w celu walki z terroryzmem i przestępczością zorganizowaną. Ten ostatni aspekt oraz podkreślenie roli rodziny wyraźnie odróżniało program PP od postulatów socjalistów. Ludowcy opowiadali się również za rozszerzeniem UE o państwa Europy Środkowo-Wschodniej,

63 Program wyborczy Ciudadanos – wybory do Parlamentu Europejskiego 2014, http://europa-cs.org/wp-content/uploads/2014/04/PROGRAMA-EU-2014_editable.pdf, [dostęp: 18.01.2016].

64 Programy wyborcze UPyD – wybory do Parlamentu Europejskiego 2009 i 2014, <http://www.upyd.es/contenidos/ficheros/107830> i <http://www.upyd.es/contenidos/ficheros/112233>; [dostęp: 18.01.2016].

65 B. Álvarez-Miranda, op. cit., s.217-219, 224-229.

ale podkreślali, że wymaga to reformy instytucji oraz finansów unijnych⁶⁶. W czasie drugiej kadencji Aznara nastąpił zwrot w polityce zagranicznej PP i nakierowanie jej w większym stopniu na stosunki z USA, kosztem współpracy z partnerami europejskimi. Porzucono również postulat federalizacji Europy w ramach reformy instytucjonalnej⁶⁷. W kolejnych latach, będąc już w opozycji, PP poparła traktat konstytucyjny. Obecnie PP znów przedstawia się jako partia walcząca o silną pozycję Hiszpanii w Europie. Na zmianę postawy bez wątpienia miał wpływ kryzys gospodarczy. PP odrzuca możliwość wystąpienia z UE. Pragnie realizować interesy hiszpańskie dzięki członkostwu w UE. Obok tradycyjnie ważnego dla PP postulatu budowania wspólnej przestrzeni sprawiedliwości i bezpieczeństwa, pojawiają się również takie punkty programowe, jak równość szans, dobrobyt, równość kobiet i mężczyzn, ochrona środowiska. Obok postulatów typowych dla partii lewicowych, PP podkreśla prawa jednostki oraz dążenie do jak najsilniejszej pozycji Hiszpanii w Europie⁶⁸.

Partie regionalne

Partie regionalne, którym udało się zdobyć miejsce w Kortezach pochodzą ze wspólnot autonomicznych o najsilniejszych ruchach nacjonalistycznych (min. PNV, CIU, ERC, CC, BNG). Partie te, bez względu na to, czy są prawicowe czy lewicowe, opowiadają się za federalną wizją Europy⁶⁹. Domagają się reprezentacji regionów na forum Unii Europejskiej, pragną „unii narodów” urzeczywistniającej ideę równości⁷⁰. Partie te były pozytywnie nastawione do przyjęcia euro przez Hiszpanię oraz do przystąpienia do unii walutowej, ponieważ oznaczało to przeniesienie części tradycyjnych atrybutów państwa na poziom Unii, a przez to sprawiało, że regiony stawały się odrobinę mniej zależne od Hiszpanii. Dla Katalonii członkostwo w UE ma bardzo ważny wymiar ekonomiczny, wszelkie ułatwienia w handlu spotkały się tam z dużym entuzjazmem. Baskowie hiszpańscy z radością przyjęli swoiste połączenie – ponad granicami państwa w ramach UE – z Baskami zamieszkującymi teren Francji⁷¹. Z uwagi na ustrój terytorialny Hiszpanii i podział kompetencji między wspólnoty i rząd centralny politycy partii regionalnych domagają się prawa do wpływania na decyzje podejmowane na forum UE w kwestiach ich dotyczących. Jest to jednak ograniczone przez treść konstytucji hiszpańskiej, która w art. 149.1.3 zastrzega materię stosunków międzynarodowych jako wyłączną kompetencję rządu centralnego. Partie regionalne w większości poparły jednak Traktat ustanawiający Konstytucję dla Europy, mimo nienależytej uwagi poświęconej narodom nieposiadającym własnego państwa i językom mniejszości narodowych. Głos na rzecz ratyfikacji konstytucji europejskiej traktowany był jako zaakcentowanie swojej tożsamości narodowej. Lewicowe partie

66 Ch. Powell, *Spanish Membership of the European Union Revisited*, w: *Spain and Portugal in the European Union. The First Fifteen Years*, red. S. Royo, P. Ch. Manuel, Frank Cass, London 2003, s. 159-162. Program wyborczy PP z 1996 r., <http://www.pp.es/sites/default/files/documentos/1150-20090908161854.pdf>, [dostęp: 18.01.2016].

67 S. Belmonte Aparicio, *La Política Europea de España: El Impacto de la Crisis en la Política de Alianzas*, https://ddd.uab.cat/pub/tfg/2014/119190/TFG_sbelmonteapario.pdf, [dostęp: 18.01.2016].

68 Program wyborczy PP – wybory do Parlamentu Europejskiego 2014, http://www.pp.es/sites/default/files/documentos/programa_electoral_europeas_2014.pdf, [dostęp: 18.01.2016].

69 Program wyborczy ERC 2015, <http://www.esquerra.cat/partit/programes/e2015-programa.pdf>; program wyborczy BNG 2014, http://bng.gal/wp-content/uploads/programa_europeas_2014.pdf; program CC, <http://coalicioncanaria.org/291-2/>, [dostęp: 18.01.2016].

70 <http://www.euskomedia.org/aunamendi/152146>; [dostęp: 18.01.2016].

71 M. Miller, *The Attitudes of Spain's Political Parties toward the European Union and the Integration of the Euro*, „The Osprey Journal of Ideas and Inquiry”, 2003, s. 109-122.

regionalne przyłączyły się jednak do IU i nawoływały do głosowania przeciw, z uwagi na krytykowane przez nie ideologię rynkową UE, brak odniesień do kwestii socjalnych, prywatyzacje i militarystę⁷².

DOKTRYNA INTEGRACYJNA

Hiszpania już w roku 1962 r. zgłosiła chęć przystąpienia do Wspólnot Europejskich, ale bynajmniej nie wynikało to z identyfikacji elit frankistowskich z ideą zjednoczonej Europy, lecz łączyło się z zapoczątkowanym w 1959 r. procesem liberalizacji gospodarczej w Hiszpanii. Miało to zatem wymiar czysto pragmatyczny. Ostatecznie starania Hiszpanii o członkostwo zakończyły się jedynie podpisaniem w 1970 r. Umowy Preferencyjnej z EWG. Hiszpania ponownie wystąpiła z wnioskiem o akcesję w okresie transformacji systemowej w roku 1977⁷³. Mimo iż upragnionym celem demokratycznych elit hiszpańskich był powrót do Europy i wyjście z izolacji, jaka miała miejsce w okresie rządów frankistowskich, to trudno odnaleźć zdefiniowaną doktrynę integracyjną w myśli politycznej Hiszpanii. Tak elity polityczne, jak i intelektualne niemalże w całym XX w., postrzegały swój kraj jako peryferyjny i oddalony od jądra Europy. Dlatego też Hiszpania nie pretendowała do roli architekta integracji europejskiej i nie wypracowywano możliwych scenariuszy rozwoju struktur europejskich. W dużo większym stopniu można wskazać na priorytety polityki hiszpańskiej, które w wyniku zabiegów kolejnych rządów w Madrycie były przenoszone na poziom unijny, ulegając tym samym europeizacji. Niemniej jednak warto dodać, iż mimo braku wypracowanej doktryny integracji, Hiszpania od momentu wkroczenia na drogę demokratyzacji była wielką entuzjastką projektu europejskiego i nigdy nie została przez nią podważona zasadność przynależności do struktur unijnych.

Mimo konsensusu wokół integracji europejskiej wśród elit hiszpańskich można zauważyć znaczące różnice w europejskiej polityce Madrytu od momentu wejścia do Wspólnot Europejskich. Przeobrażenia w zakresie stosunku wobec integracji europejskiej łączą się ze zmianą rządów. Warto dodać, iż cechą charakterystyczną hiszpańskiego systemu politycznego są rządy jednopartyjne, tak większościowe, jak i mniejszościowe. W latach 1986-2010 głównym wyznacznikiem europejskiej polityki Hiszpanii był głęboki europeizm wyrażający się w pełnym zaangażowaniu w integrację europejską. W latach 1982-1996 w Hiszpanii rządzili socjaliści, a premierem był Felipe González, który po upadku układu zimnowojennego postawił na zbliżenie hiszpańsko-niemieckie oraz na bliskie relacje z Francją. Głównym punktem odniesienia w europejskiej polityce Hiszpanii w tym okresie była właśnie oś niemiecko-francuska. Niejako siłą inercji po dojściu do władzy ludowców w 1996 r. pod przewodnictwem José María Aznara polityka europejska Hiszpanii była kontynuowana w niemal niezmienionym kształcie.

Po wygranej PP w kolejnych wyborach w 2000 r. doszło do przewartościowania kierunków polityki hiszpańskiej. Wiązało się to z hossą gospodarczą, której doświadczała Hiszpania i rosnącymi w związku z tym aspiracjami nowej ekipy rządzącej, do odgrywania bardziej znaczącej roli w Unii Europejskiej. Rząd tworzony przez ludowców pod przewodnictwem Aznara nawiązał ścisłą współpracę z Wielką Brytanią i wyraźnie zdystansował się od francuskich i niemieckich aliantów, szczególnie w zakresie dyskutowanej wówczas reformy instytucjonalnej UE. Ponadto Hiszpania wyraźnie postawiła na sojusz ze Stanami Zjednoczonymi, co potwier-

72 E. Kuźelewska, op. cit., s. 53-54.

73 Zob. szerzej: J. C. MacLennan, *Spain and the Process of European Integration, 1957-85*, Palgrave-Macmillan, Basingstoke 2000, s. 37 i n.

dził między innymi udział wojsk hiszpańskich w interwencji w Iraku. Zatem drugą kadencję Aznara cechował zwrot w stronę.

Wygrana socjalistów w 2004 r. i utworzenie rządu przez José Luisa Rodrígueza Zapatero miało istotny wpływ na zmianę priorytetów europejskiej polityki Hiszpanii. Nowy premier usiłował wrócić do „jądra Europy” i odbudować relacje z Niemcami i Francją. W Niemczech wygrana chadecji na czele z Angelą Merkel nie ułatwiła zbliżenia hiszpańsko-niemieckiego. W dużo większym stopniu udało się to w przypadku Francji. Kryzys gospodarczy, który boleśnie odbił się na kondycji gospodarki hiszpańskiej zahamował hiszpański powrót do „jądra Europy”. Szczególnie pakiet ratowniczy udzielony Hiszpanii spowodował obniżenie prestiżu tego kraju, ograniczając tym samym jego zdolności przetargowe na arenie europejskiej. Ponowne dojście do władzy ludowców na czele z premierem Mariano Rajoyem nie zmieniło kursu politycznego zapoczątkowanego przez socjalistów. To co było niemożliwe Zapatero, a więc zbliżenie z Niemcami stało się faktem pod rządami PP. Za sprawą wywiązywania się z umów na płaszczyźnie gospodarczej, Hiszpania rozpoczęła odbudowywanie utraconej w minionych latach pozycji w Unii Europejskiej.

Zatem analizując europejską politykę Hiszpanii od momentu wejścia do Wspólnot Europejskich można wyróżnić trzy etapy: pełne zaangażowanie w integrację europejską, zwrot w stronę atlantyizmu oraz ponowną europeizację. Mimo zmian w hiszpańskiej polityce wobec integracji europejskiej, można wyróżnić kilka nadrzędnych celów, które bez względu na kolor polityczny partii rządzącej były realizowane w poszczególnych latach. Niewątpliwie do takich należy zaliczyć forsowanie na arenie unijnej projektów związanych z regionem śródziemnomorskim, a także w zakresie zacieśnienia współpracy z państwami Ameryki Łacińskiej oraz wokół kwestii bezpieczeństwa, ze szczególnym uwzględnieniem walki z terroryzmem. Kolejne ekipy rządzące starały się doprowadzić do europeizacji tychże priorytetów hiszpańskiej polityki zagranicznej. W dużej mierze cele te zostały zrealizowane za sprawą prezydencji hiszpańskich, które przypadły na lata: 1995, 2002, 2010⁷⁴.

PARLAMENT EUROPEJSKI

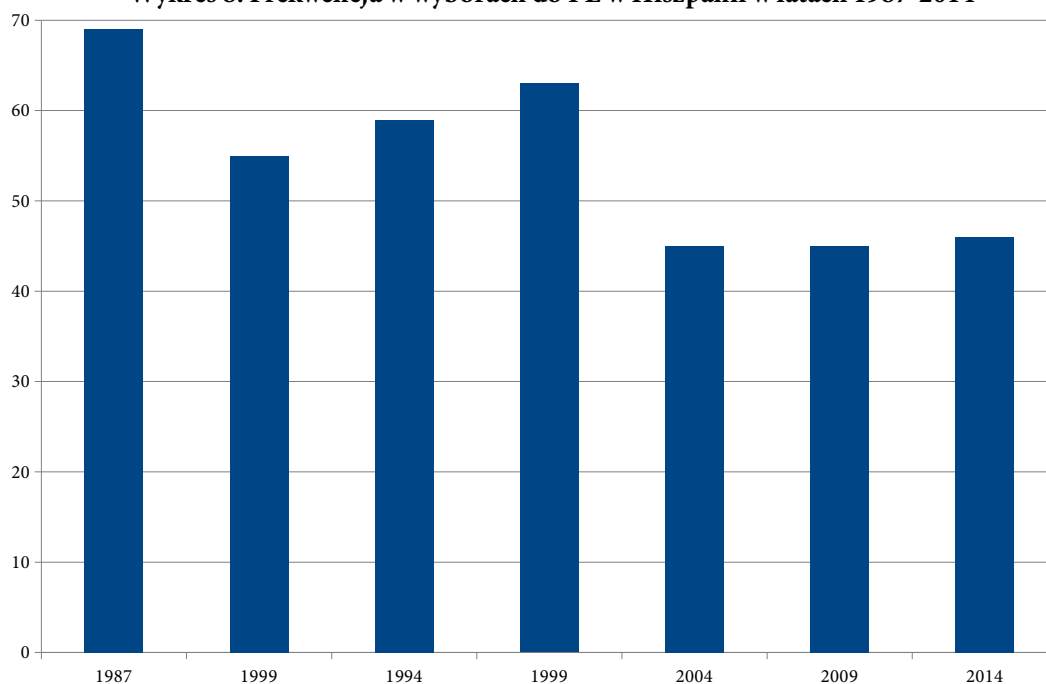
W Hiszpanii obowiązuje proporcjonalna ordynacja wyborcza do PE, tworzony jest jeden okręg wyborczy obejmujący całość terytorium państwa. Do przeliczania głosów na mandaty stosowana jest formuła D’Hondta, a wyborca oddaje głos na zamkniętą listę. Podobnie jak w przypadku innych państw, liczebność i proporcjonalny udział hiszpańskiej delegacji zmieniały się wraz z kolejnymi traktatami i rozszerzeniami. W 1987 r. Hiszpanię reprezentowało 60 eurodeputowanych, podobnie było w roku 1989, podczas gdy w roku 1994 i 1999 nieco więcej, gdyż 64, ich liczba spadła do 54 w latach 2004, 2011, 2014, zaś w roku 2009 wynosiła 50. Trzech hiszpańskich polityków sprawowało funkcję Przewodniczącego Parlamentu Europejskiego: Enrique Barón z PSOE w latach 1989-1992, José M. Gil-Robles z PP w latach 1997-1999 oraz Josep Borrell z PSOE w latach 2004-2007.

W Hiszpanii, tak jak w innych państwach europejskich, wybory do Parlamentu Europejskiego mają charakter drugorzędny. Najprawdopodobniej łączy się to z niewystępowaniem faktycznego systemu partyjnego na poziomie unijnym i stabilnych kognitywnych schematów o charakterze ponadpartyjnym, wyborcy mogą jedynie

74 Pierwsza z prezydencji hiszpańskich miała miejsce w 1989 r. i stanowić miała potwierdzenie dojrzałości Hiszpanii jako odpowiedzialnego i organizacyjnie sprawnego nowego członka Wspólnot Europejskich. Hiszpania podczas tej prezydencji nie starała się wprowadzić żadnego autorskiego pomysłu, forsując europeizację własnych priorytetów politycznych.

opierać się przy wyborze na ocenie realizacji polityk na poziomie państw członkowskich⁷⁵. W tym ujęciu arena narodowa – zarówno dla partii politycznych, jak i dla wyborców – jest ważniejsza aniżeli arena europejska⁷⁶. Dowodem na to jest między innymi poziom partycypacji wyborczej, który jest w Hiszpanii o wiele niższy w wyborach europejskich aniżeli w wyborach krajowych⁷⁷. Frekwencja wyborcza w wyborach do PE w latach 1987-2014 kształtowała się między 45% a 69%, podczas gdy w przypadku wyborów do parlamentu hiszpańskiego wyniosła od 69% do 80%.

Wykres 8. Frekwencja w wyborach do PE w Hiszpanii w latach 1987-2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie strony internetowej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych: www.elecciones.mir.es

Warto dodać, że wyborcy w mniejszym stopniu oddają tzw. głos strategiczny. Wynika to stąd, iż nie muszą się zastanawiać czy oddanie głosu na daną partię będzie aktem „marnotrawstwa”, z uwagi na brak wyłaniania rządu przez większość parlamentarną w PE. Dlatego też, wyborcy biorący udział w wyborach do Parlamentu Europejskiego, mogą w większym stopniu głosować zgodnie z własnymi preferencjami wyborczymi. To oczywiście powoduje, że największe partie tracą głosy, natomiast małe partie zyskują w porównaniu z wyborami na poziomie krajowym. Ponadto w przypadku Hiszpanii, w której istnieje silny podział centrum-peryferie, oznacza to większe poparcie dla partii nacjonalistycznych. Przyczynia się także do wyższej, w porównaniu do wyborów krajowych, fragmentaryzacji i chwiejności wyborczej, aczkolwiek ustanowienie jednego okręgu wyborczego oraz formuła D’Hond-

75 T. Kousser, *Retrospective Voting and Strategic Behavior in European Parliament Elections*, „Electoral Studies” 2004, nr 23, s. 1-21, C. De Vreeese S. Banducci, H. Semetko, H. Boomgaarden, *The News Coverage of the 2004 European Parliamentary Election Campaign in 25 Countries*, „European Union Politics” 2006, nr 7, s. 477-504.

76 K. Reif, H. Schmitt, *Nine Second-Order National Elections: A Conceptual Framework for the Analysis of European Election Results*, „European Journal of Political Research” 1980, nr 8, s. 3-45.

77 E. Oppenhuis, C. van der Eijk, M. Franklin, *The Party Context: Outcomes*. w: *Choosing Europe? The European Electorate and National Politics in the Face of Union*, red. C. Van der Eijk, M. Franklin, Ann Arbor 1996, s. 283-306, H. Schmitt, *The European Parliament Elections of June 2004. Still Second-Order?*, „West European Politics” 2005, nr 28, s. 650-679.

ta, są korzystniejsze dla dużych partii. Partie małe w związku z tym przyjęły strategię tworzenia dużych koalicji wyborczych, aby przeciwdziałać efektom obowiązującego systemu wyborczego. Analizując poszczególne wyniki wyborów do PE, można bez trudu zauważyć wyżej wymienione tendencje.

Zgodnie z podpisaną umową akcesyjną w przeciągu dwóch lat od przystąpienia Hiszpanii do Wspólnot Europejskich miały zostać przeprowadzone wybory do Parlamentu Europejskiego. Wybory odbyły się 10 czerwca 1987 r. Wyniki potwierdziły dwupartyjny charakter hiszpańskiej sceny politycznej, dwie główne partie zdobyły w sumie 45 z 60 mandatów. Do Europarlamentu weszły także pozostałe dwie partie o zasięgu ogólnokrajowym CDS oraz IU, otrzymując odpowiednio 7 i 3 mandaty. Nie zabrakło także obecności partii nacjonalistycznych o zasięgu regionalnym, tj. katalońskiej CiU z 3 mandatami, baskijskiej HB oraz Koalicji Europa Narodów złożonej z 6 małych partii nacjonalistycznych (EA, ERC, Accio Catalana, Entesa Nacionalista, Tierra Comunera, Partido Nacionalista Castellano).

Tabela 2. Partie które uzyskały mandaty do PE w 1987 r.

Partia	Liczba głosów	Procent głosów	Liczba mandatów
PSOE-PSC	7 522 706	39,06	28
PP	4 747 283	24,65	17
CDS	1 976 093	10,26	7
IU-IC	1 011 830	5,25	3
CiU	853 603	4,43	3
HB	360 952	1,87	1
CEP	326 911	1,70	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie strony internetowej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych: www.elecciones.mir.es

Wybory z 1989 r. odbyły się wraz z wyborami krajowymi na poziomie lokalnym, choć to jedynie w niewielkim stopniu podniosło poziom frekwencji. To co charakteryzuje wybory z 1989 r. to właśnie spadek frekwencji 69% do 55% oraz wzrost fragmentaryzacji. W wyniku wyborów aż 11 formacji politycznych uzyskało mandaty. PSOE potwierdziła swoją dominującą pozycję, aczkolwiek straciła część mandatów na rzecz PP. To, co wydaje się niezwykle interesujące w tych wyborach, to pojawienie się bardzo egzotycznych formacji, o charakterze populistycznym czy antysystemowym, na przykład Agrupación de Electores Ruiz Mateos AERM).

Tabela 3. Wyniki partii politycznych, które uzyskały mandaty do PE w 1989 r.

Partia	Liczba głosów	Procent głosów	Liczba mandatów
PSOE-PSC	6 275 552	39,57	27
PP	3 395 015	21,41	15
CDS	1 133 429	7,15	4
IU-IC	666 602	6,06	5
CiU	961 742	4,20	2

AERM	295 047	3,84	2
CN	290 286	1,91	1
PA	269 094	1,86	1
IP	238 909	1,83	1
HB	608 560	1,70	1
CEP	303 038	1,51	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie strony internetowej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych: www.elecciones.mir.es

Wybory z 1994 r. odbywały się w atmosferze skandali korupcyjnych z udziałem polityków rządzącej PSOE⁷⁸. W wyniku wyborów po raz pierwszy w historii demokratycznej Hiszpanii zwyciężyła PP, równocześnie zmniejszył się poziom fragmentaryzacji i z pejzażu politycznego Hiszpanii na dobre zniknęła spadkobierczyni UCD, a mianowicie CDS (niezwykle istotna partia w okresie transformacji systemowej). Równocześnie należy zauważyć, iż kolejna partia ogólnokrajowa – IU zwiększyła liczbę posiadanych mandatów. Podczas gdy spośród partii nacjonalistycznych udało się wejść do PE jedynie katalońskiej CiU oraz Koalicji Partii Narodowych. Ta ostatnia tworzona była przez partie z różnych regionów Hiszpanii tj. PNV, CC, UV, PAR, CG, UM, IP, EE, EA, ERC.

Tabela 4. Wyniki partii politycznych, które uzyskały mandaty do PE w 1994 r.

Partia	Liczba głosów	Procent głosów	Liczba mandatów
PP	7 453 900	40,12	28
PSOE-PSC	5 719 707	30,79	22
IU-IC	2 497 671	13,44	9
CiU	865 913	4,66	3
CN	518 532	2,79	2

Źródło: opracowanie własne na podstawie strony internetowej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych: www.elecciones.mir.es

W trakcie wyborów w 1999 r. w Hiszpanii rządzili ludowcy, tworząc rząd mniejszościowy. Wybory do PE ponownie wygrała PP z bardzo porównywalnymi wynikami do tych z 1994 r., aczkolwiek PSOE udało się niemal dogonić PP. Zjednoczona Lewica (IU) utraciła aż pięć mandatów. Natomiast partie nacjonalistyczne odnotowały wzrost poparcia, co spowodowało wyższą fragmentaryzację. Warto w tym miejscu odnotować, iż do europarlamentu udało się wejść nawet partiom antysystemowy, takim jak np. Obywatele Kraju Basków (*Euskal Herritarrok EH*).

Tabela 5. Wyniki partii politycznych, które uzyskały mandaty do PE w 1999 r.

Partia	Liczba głosów	Procent głosów	Liczba mandatów
PP	8 410 993	39,70	27
PSOE-PSC	7 477 823	35,30	24

78 Patrz szerzej A. Sroka, Rozliczalność w badaniach jakości demokracji (na przykładzie Polski i Hiszpanii), Warszawa 2015, s. 83-93.

IU-IC	1 221 566	5,77	4
CiU	937 687	4,43	3
Coalicion Europa	677 094	3,20	2
CN-CEP	613 968	2,90	2
BNG	349 079	1,65	1
EH	306 923	1,45	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie strony internetowej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych: www.elecciones.mir.es

Wybory z 2004 r. odbyły się w tym samym roku co wybory do parlamentu hiszpańskiego, w których nieznacznie wygrali socjaliści. Niektórzy upatrują wygranej PSOE w mobilizacji elektoratu socjalistów, jaki nastąpił za sprawą zamachu terrorystycznego w Madrycie 14 marca 2004 r. To, co charakteryzowało wybory do PE, to dalsze zmniejszenie się fragmentaryzacji i jasny zwrot w stronę dwupartyjności. Z partii nacjonalistycznych udało się wejść do PE jedynie Koalicji Europy Narodów, która uzyskała 1 mandat. Także te wybory wygrała PSOE, choć otrzymała tylko mandat więcej aniżeli PP. Warto także podkreślić, bardzo wysoką absencję wyborczą kształtującą się na poziomie 55%⁷⁹.

Tabela 6. Wyniki partii politycznych, które uzyskały mandaty do PE w 2004 r.

Partia	Liczba głosów	Procent głosów	Liczba mandatów
PSOE-PSC	6 741 112	43,4	25
PP	6 393 192	41,2	24
IU-IC	643 136	4,1	2
CEP	380 709	2,4	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie strony internetowej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych: www.elecciones.mir.es

Wybory w 2009 r. odbywały się w warunkach kryzysu gospodarczego, najpoważniejszego w demokratycznej historii Hiszpanii. Najprawdopodobniej w tych kategoriach należy interpretować wyniki wyborów do Europarlamentu. Sposób radzenia sobie z kryzysem przez rządzącą PSOE był powszechnie krytykowany w Hiszpanii. Najprawdopodobniej z uwagi właśnie na wewnętrzne problemy gospodarcze socjaliści odnotowali najgorsze wyniki w historii, o 2 mandaty wyprzedziła ich PP. Inna partia ogólnonarodowa, IU także nie otrzymała dużej liczby głosów. Warto odnotowania jest pojawienie się nowej partii UPiD, która zdobyła 1 mandat. To co jednak należy podkreślić, to wzrost liczby mandatów dla partii nacjonalistycznych, w sumie zdobyły one 4 mandaty, przy podobnie niskiej frekwencji wyborczej, jak w roku 2004⁸⁰.

79 R. Espíndola, F. García, *Spain*, w: *The 2004 Elections to the European Parliament*, red. J. Lodge, Palgrave-Macmillan 2005, s. 237.

80 F. Casal Bértoa, M. Ferrín, S. Pardos-Prado, *Spain*, w: *The 2009 Elections to the European Parliament. Country Reports*, red. W. Gagatke, European University Institute, Florence 2010, s. 169.

Tabela 7. Wyniki partii politycznych, które uzyskały mandaty do PE w 2009 r.

Partia	Liczba głosów	Procent głosów	Liczba mandatów
PP	6 670 232	42,12	23
PSOE-PSC	6 141 784	38,78	21
Coalicion por Europa	808 246	5,10	3
IU-IC	588 248	3,71	2
UPiD	451 866	2,85	1
Europa de los Pueblos	394 938	2,49	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie strony internetowej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych: www.elecciones.mir.es

W wyniku wyborów z 2014 r. mandaty otrzymało aż 10 formacji politycznych. Najgorsze wyniki w historii zanotowały PP i PSOE, odpowiednio zdobywając 16 i 14 mandatów. Takie rezultaty wskazują na bardzo duże przewartościowania na hiszpańskiej scenie politycznej i częściowy koniec dwupartyjności. W systemie partyjnym pojawiły się dwie nowe partie polityczne o zasięgu ogólnokrajowym Podemos, która uzyskała aż 5 mandatów oraz Ciudadanos z 2 mandatami. Należy także odnotować wzrost poparcia dla partii nacjonalistycznych, w sumie otrzymały one 7 mandatów. Poziom absencji wyborczej był porównywalny do wyborów z lat 2004 i 2009.

Tabela 8 Wyniki partii politycznych, które uzyskały mandaty do PE w 2014 r.

Partia	Liczba głosów	Procent głosów	Liczba mandatów
PP	4 098 339	26,09	16
PSOE	3 614 232	23,01	14
La Izquierda Plural	1 575 308	10,03	6
Podemos	1 253 837	7,98	5
Unión, Progreso y Democracia	1 022 232	6,51	3
Coalición por Europa	851 971	5,42	3
L'Esquerra pel Dret a Decidir (ERC)	630 072	4,01	2
Ciudadanos	497 146	3,16	2
Los Pueblos Deciden	326 464	2,08	1
Primavera Europa	302 266	1,92	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie strony internetowej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych: www.elecciones.mir.es

ZAKOŃCZENIE

Europejska polityka Hiszpanii na przestrzeni ostatnich 30 lat ulegała przeobrażeniom, co związane jest ze zmianami jakich doświadczył ten kraj. Z biednego państwa położonego na peryferiach Europy, Hiszpania przeistoczyła się na początku XXI stulecia w kraj odnotowujący najszybszy wzrost gospodarczy na starym kontynencie. To natomiast wpłynęło na wzrost aspiracji Madrytu do sprawowania bardziej znaczącej roli w procesie integracji europejskiej. Te „sny o potęgze” zostały rozwiane wraz w wybuchem kryzysu gospodarczego w 2008 r. Hiszpania utraciła prestiż i możliwość odgrywania aktywnej roli w wytyczaniu priorytetów Unii Europejskiej. Warto jednak zauważyć, iż Hiszpania na nowo podnosi się z kryzysu i próbuje odbudować swój nadszarpnięty wizerunek. Ponadto, aczkolwiek Hiszpania nigdy nie należała do architektów Unii Europejskiej, to udało jej się wprowadzić bardzo wartościowe pomysły autorskie do agendy europejskiej, zgodne ze swoją racją stanu. Mowa tu między innymi o procesie barcelońskim, współpracy z krajami Ameryki Łacińskiej czy zacieśnianiu współpracy w zakresie bezpieczeństwa.

Tradycyjnie, tak społeczeństwo hiszpańskie, jak i elity polityczne są entuzjastycznie nastawione do integracji europejskiej, aczkolwiek także poparcie dla UE ucierpiało w wyniku kryzysu gospodarczego. Mimo to, wskaźniki poparcia dla idei zjednoczonej Europy są wyższe, aniżeli w wielu krajach starego kontynentu. Na politycznym firmamencie Hiszpanii nie ma żadnej partii eurosceptycznej podważającej sens przynależności do Unii Europejskiej. Na fali kryzysu pojawiła się jednak Podemos, która nie postuluje wyjścia Hiszpanii z Unii Europejskiej, lecz podważa model socjalny realizowany przez Brukselę. Wydaje się zatem, że w Hiszpanii nadal istnieje konsensus, tak wśród społeczeństwa, jak i elit politycznych, co do zasadności pozostawania w strukturach Unii Europejskiej.

Zmiany polityczne w Europie, decyzja o wyjściu Wielkiej Brytanii z UE, jak i problemy z demokratycznym państwem prawa w Polsce, mogą spowodować, że Hiszpania mimo problemów gospodarczych już niebawem stanie się jeszcze bardziej pożądanym partnerem bliskiej współpracy dla osi niemiecko-francuskiej.

LITERATURA

- ÁLVAREZ-MIRANDA Berta, *El sur de Europa y la adhesión a la Comunidad*, Centro de Investigaciones Sociológicas 1996.
- AVILÉS Juan, *España y la integración europea: partidos y opinión pública, 1977-2004*, „Espacio, Tiempo y Forma, Serie V, Historia Contemporánea”, 2004, t. 16, s. 409-423.
- BELMONTE Aparicio S., *La Política Europea de España: El Impacto de la Crisis en la Política de Alianzas*, https://ddd.uab.cat/pub/tfg/2014/119190/TFG_sbelmonteaparcio.pdf
- CASAL BÉRTOA Fernando, FERRÍN Monica, PARDOS-PRADO Sergi, *Spain*, w: *The 2009 Elections to the European Parliament. Country Reports*, red. W. Gagatsek, European University Institute, Florence 2010, s. 165-169.
- Centro de Investigaciones Sociológicas, <http://www.cis.es/cis/opencms/ES/index.html>.
- CLOSA Carlos, HEYWOOD Paul M., *Spain and the European Union*, Palgrave-Macmillan, Basingstoke 2004.
- CZAPLICKI Michał, *Ratyfikacja Traktatu Konstytucyjnego w państwach Unii Europejskiej*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2005.

- De VREESE Claes H., BANDUCCI Susan, SEMETKO Holli A., BOOMGARDEN Hajo G., *The News Coverage of the 2004 European Parliamentary Election Campaign in 25 Countries*, „European Union Politics” 2006, nr 7, s. 477-504.
- Del ARENAL MOYÚA Celistino, SOTILLO LORENZO José Ángel, *Relaciones exteriores de España 1989*, Anuario Internacional CIDOB 1989.
- Del CAMPO Salustiano, CAMACHO Juan Manuel, *La opinión pública española y la política exterior*, Informe INCIPE 2003.
- Del CAMPO Salustiano, *La opinión pública española y la política exterior*, Informe INCIPE 1998.
- DÍEZ Nicolás J., *La opinión pública española y la política exterior*, Informe INCIPE 2006.
- DOMEJKO-KOZERA Patrycja, *Polityka zagraniczna Hiszpanii*, Wydawnictwo Naukowe Semper Warszawa 2011.
- „El País,” z 10 lipca 1989 r., http://elpais.com/diario/1989/07/10/espana/616024802_850215.html
- ERKAN Ozgur, *Spain's Referendum on the European Constitutional Treaty: A Quantitative Analysis Within the Conceptual Framework of First and Second Order Elections*, „LSE 'Europe in Question' Discussion Paper”, 2010, nr 25.
- ESPÍNDOLA Roberto, GARCÍA Fabio, *Spain*, w: *The 2004 Elections to the European Parliament*, red. J. Lodge, Palgrave-Macmillan 2005, s. 230-238.
- „Eurobarometer Standard” z l. 1985-2015.
- GILLEPIE Richard, *The Spanish Socialists*, w: *Political parties and the European Union*, red. J. Gaffney, Routledge Londyn 1996.
- Ideario Ciudadanos, <https://www.ciudadanos-cs.org/statico/pdf/ideario.pdf>
- JACKIEWICZ Beata, OLEJNICZAK Dorota, PAWŁOWSKI Bartosz, NOWAKOWSKI Maciej, *Okresy przejściowe w Traktatach o przystąpieniu do Unii Europejskiej – wybrane przykłady: Hiszpania, Portugalia, Austria, Finlandia, Szwecja*, Biuro Studiów i Ekspertyz Kancelarii Sejmu RP, Warszawa 1998.
- Konstytucja Hiszpanii z 27 grudnia 1978 r., znowelizowana 27 sierpnia 1992 r.*, tł. i wstęp T. Mołdawa, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa.
- KOUSSER Thaddeus, *Retrospective Voting and Strategic Behavior in European Parliament Elections*, „Electoral Studies” 2004, nr 23.
- KUŻALEWSKA Elżbieta., *Proces ratyfikacji Traktatu ustanawiającego Konstytucję dla Europy i jego następstwa*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2011.
- La opinión pública española ante la Comunidad Económica Europea, 1968-1985*, “Revista Española de Investigaciones Sociológicas”, nr 29, 1985.
- MacLENNAN Julio Crespo, *Spain and the Process of European Integration, 1957-85*, Palgrave-Macmillan, Basingstoke 2000.
- MILLER Meghan., *The Attitudes of Spain's Political Parties toward the European Union and the Integration of the Euro*, „The Osprey Journal of Ideas and Inquiry”, 2003.
- MOŁDAWA Tadeusz, *Wstęp [w:] Konstytucja Hiszpanii z 27 grudnia 1978 znowelizowana 27 sierpnia 1992*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2008.

- NUÑEZ PEÑAS Vanessa, *El Gobierno del PSOE ante la adhesión de España a las Comunidades Europeas: estrategia de negociación y toma de decisiones*, <http://repositori.uji.es/xmlui/bitstream/handle/10234/52639/gobierno.psoe.pdf?sequence=1>
- OPPENHUIS Erik, van der EIJK Cees, FRANKLIN Mark, *The Party Context: Outcomes*. w: Choosing Europe? The European Electorate and National Politics in the Face of Union, red. C. Van der Eijk, M. Franklin, Ann Arbor 1996.
- Polityka* z 21 grudnia 2015, <http://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1645070>, 1, wybory w Hiszpanii - wygrali konserwatyści - ale nie będą rządzić samodzielnie. read.
- Polskie Radio z 20 grudnia 2015, <http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1560093>, Wybory w Hiszpanii - Gorzkie zwycięstwo konserwatystów.
- POWELL Charles, *Spanish Membership of the European Union Revisited*, w: *Spain and Portugal in the European Union. The First Fifteen Years*, red. S. Royo, P. Ch. Manuel, Frank Cass, London 2003, s. 147-168..
- Program CC, <http://coalicioncanaria.org/291-2/>
- Program wyborczy UPyD – wybory do Parlamentu Europejskiego 2014, <http://www.upyd.es/contenidos/ficheros/112233>
- Program wyborczy BNG 2014, http://bng.gal/wp-content/uploads/programa_europeas_2014.pdf
- Program wyborczy Ciudadanos – wybory do Parlamentu Europejskiego 2014, http://europa-cs.org/wp-content/uploads/2014/04/PROGRAMA-EU-20_14_editable.pdf
- Program wyborczy ERC 2015, <http://www.esquerra.cat/partit/programes/e2015-programa.pdf>
- Program wyborczy IU – wybory do Parlamentu Europejskiego 1994, <http://www.izquierda-unida.es/sites/default/files/doc/PROGRAMA%20ELECCIONES%20EUROPEAS%201994.PDF>
- Program wyborczy IU – wybory do Parlamentu Europejskiego 1999, http://www.izquierda-unida.es/sites/default/files/doc/PROGRAMA%20ELECTORAL%20EUROPEAS%2099_0.PDF
- Program wyborczy IU – wybory do Parlamentu Europejskiego 2004, http://www.izquierda-unida.es/sites/default/files/doc/programa_iu_elecciones_europeas_2004.pdf
- Program wyborczy Podemos – wybory parlamentarne 2015, <http://unpaiscontigo.es/wp-content/plugins/programa/data/programa-es.pdf>
- Program wyborczy Podemos do Parlamentu Europejskiego 2014, <http://blogs.elpais.com/files/programa-podemos.pdf>
- Program wyborczy PP – wybory do Parlamentu Europejskiego 2014, http://www.pp.es/sites/default/files/documentos/programa_electoral_europeas_2014.pdf
- Program wyborczy PP z 1996 r., <http://www.pp.es/sites/default/files/documentos/1150-20090908161854.pdf>
- Program wyborczy PSOE – wybory do Parlamentu Europejskiego 2014, <http://www.psoe.es/media-content/2015/09/743826-000000599184.pdf>
- Program wyborczy UPyD – wybory do Parlamentu Europejskiego 2009, <http://www.upyd.es/contenidos/ficheros/107830>
- RADZIKOWSKI Piotr, *Partie komunistyczne krajów Europy Zachodniej wobec kapitalistycznej integracji gospodarczej kontynentu (1957-1980)*, Śląski Instytut Naukowy w Katowicach, Katowice 1983.

- REIF Karlheinz, SCHMITT Hermann, *Nine Second-Order National Elections: A Conceptual Framework for the Analysis of European Election Results*, "European Journal of Political Research" 1980, nr 8.
- RODRÍGUEZ-AGUILERA de PRAT Cesáreo, *Parties and Party Systems in Spain*, w: *Spain and Poland: Elections, Political Parties and Political Culture*, red. J. M. Reniu Vilamala, M. Mizerska-Wrotkowska, Huygens Editorial, Barcelona 2013.
- SCHMITT Hermann, *The European Parliament Elections of June 2004. Still Second-Order?*, "West European Politics" 2005, nr 28.
- SROKA Anna, *Hiszpania*, w: *Unia Europejska w regionie śródziemnomorskim, między polityką wspólną a interesami państw członkowskich*, red. J. Zając, Wydawnictwo Wydziału Dziennikarstwa i Nauk Politycznych UW, Warszawa 2014, s. 87-124.
- SROKA Anna, *Hiszpańska droga do federalizmu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008.
- SROKA Anna, *Prezydencja hiszpańska z 2010 r. w świetle zmian dokonanych Traktatem z Lizbony*, w: *Zmiana roli prezydencji po wejściu w życie Traktatu z Lizbony*, red. R. Mieńkowska-Norkiene, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2012.
- SROKA Anna, *Rozliczalność w badaniach jakości demokracji (na przykładzie Polski i Hiszpanii)*, Warszawa 2015.
- TORREBLANCA José Ignacio, *El referéndum sobre la Constitución Europea en España: una doble decepción*, Real Institutio Elcano de Estudios Internacionales y Estratégicos. Europa – ARI N° 27/2005.